

Haváč, Ondřej

Integrace

In: Haváč, Ondřej. *Exil a identita : posrpnový exil v Rakousku a Švýcarsku*.
Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2022, pp. 91-149

ISBN 978-80-280-0036-3; ISBN 978-80-280-0037-0 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144919>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

5 INTEGRACE

K problematice začlenění českých posrpnových uprchlíků do rakouské a švýcarské společnosti se váže první hypotéza, se kterou jsem začínal před lety pracovat na tomto projektu. Ze studia odborné literatury a z rozhovorů s narátory vyplynulo, že Češi, kteří přišli do zmíněných zemí ve druhé polovině 20. století, představují příklad úspěšné integrace. Pokud je toto tvrzení pravdivé, zajímalo mě, proč tomu tak je a jaké jevy toto úspěšné začlenění ovlivnily. V návaznosti na teorii Jeffreyho C. Alexandra mě zajímalo, do jaké míry se „otevřená náruč“ hostitelských zemí podílela na úspěšné integraci nově příchozích do majoritní společnosti.

Při analýze integračního procesu jsem vycházel z teoretické koncepce profesora sociologie a ředitele institutu EFMS²⁸⁶ Friedricha Heckmanna, který spolu s kolegy rozdělil integraci na čtyři typy: integraci strukturální, kulturní, sociální a identifikační.²⁸⁷ Každé z nich je věnována jedna část této kapitoly, jejíž závěry vychází z komparace obou skupin uprchlíků v Rakousku a Švýcarsku. Mezi materiály, o které jsem se při psaní opíral, patřily statistiky ministerstev a úřadů daných zemí, spolkový tisk, nahrané rozhovory i dříve publikované studie k této problematice.²⁸⁸ Integrační proces představuje „běh na dlouhou trať“. V mnoha případech

286 EFMS neboli European Forum for Migration Studies.

287 Viz HECKMANN, Friedrich – SCHNAPPER, Dominique (eds.): *The Integration of Immigrants in European Societies. National Differences and Trends of Convergence*. Oldenburg 2016.

288 Studie zabývající se integrací Čechů v Rakousku: MLYNÁŘ-DUBSKÁ, I.: *Integrationsprobleme der Ostblockflüchtlinge in Österreich*; URBANEK, M.: *Tschechische Flucht- und Arbeitsmigranten in Österreich*; MAYEROVÁ, V.: *Integrační procesy na příkladě etnických menšin ve Vídni*, s. 123–164. Studie zabývající se integrací Čechů ve Švýcarsku: KOSOVÁ, Lenka: *Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku*. In: Hrubý, K. – Brouček, S. (eds.): *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěholectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu 29.–30. 6. 1998. Praha 2000*, s. 101–107; RENDL, Renate: *Die Integration der politischen Flüchtlinge aus der Tschechoslowakei in der Schweiz*

se jedná i o desetiletí. Z toho důvodu i prameny k této problematice pokrývají časový horizont dvaceti let, od příchodu uprchlíků do hostitelských zemí až po pád železné opony v roce 1989.

5.1 Strukturální integrace

Podle definice profesora Heckmanna představuje strukturální integrace nabytí stejných práv a povinností, které má majorita, a také získání přístupu do klíčových institucí hostitelské společnosti. Mezi ně Heckmann řadí: vzdělávací systém, pracovní trh, bydlení a státní občanství.²⁸⁹ Tímto směrem postupují při komparaci obou hostitelských společností s primárním cílem popsat podmínky a právní rámce, které vlády v Rakousku a Švýcarsku nastavily pro přijetí nově příchozích. Nejdříve ovšem analyzují jev, který stál v pozadí samotného otevření švýcarských a rakouských státních hranic a za přijetím tisíců československých občanů – solidaritu.

5.1.1 Solidarita

Solidaritou jako dobrovolnou soudržností společnosti a ochotou ke vzájemné pomoci se zabývali již zakladatelé sociologie.²⁹⁰ S tímto pojmem pracuje i současný profesor sociologie a zakládající ředitel Centra kulturní sociologie na Yaleově univerzitě Jeffrey C. Alexander, který solidaritu chápe jako stěžejní prvek při začleňování (hovoří o sociální inkluzi) skupiny do národní společnosti.²⁹¹ Alexander koncept solidarity definuje jako „*subjektivně pocílované pouto, které vnímají jedinci ke členům jejich vlastní sociální skupiny*“.²⁹² Členové národních společenství sdílejí charakteristické rysy daného národa, tzv. primordiální kvality (jazyk, specifické

seit 1968. In: Bankowski, M. (ed.): *Asyl und Aufenthalt. Die Schweiz als Zuflucht und Wirkungsstätte von Slaven im 19. und 20. Jahrhundert*. Basel – Frankfurt am Main 1994, s. 239–253.

289 “*Structural integration is the acquisition of rights and the access to membership, positions and statuses in the core institutions of the settlement society (education system, training system, labour market, housing, citizenship)*.” Viz HECKMANN, F. – SCHNAPPER, D. (eds.): *The Integration of Immigrants in European Societies*, s. 10.

290 Například Émile Durkheim, který tento jev spojoval s dělbu práce v tradiční a moderní společnosti – česky v překladu Pavly Doležalové: DURKHEIM, Émile: *Společenská dělba práce*. Brno 2004, nebo Max Weber, který se zabýval typy solidarity v sociálních vztazích – česky viz Weberův výbor z díla: WEBER, Max: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha 2009.

291 Alexanderem vytvořený multidimenzionální model inkluze, který – velmi zjednodušeně – popisuje sociální inkluzi vnější, etnický vymezené minority do národních skupin. Viz kapitola *Core Solidarity, Ethnic Outgroup, and Social Differentiation*. In: ALEXANDER, Jeffrey C.: *Action and its Environments. Toward a New Synthesis*. New York 1988, s. 78–106.

292 “*The concept of solidarity refers to the subjective feelings of integration that individuals experience for members of their social group.*” ALEXANDER, J. C.: *Action and its Environments*, s. 78.

zvyky apod.), okolo kterých strukturují svoji solidaritu. Začlenění libovolné etnické skupiny do majoritní společnosti tak závisí dle Alexandra na dvou typech faktorů: 1) vnějších – hostitelské společnosti a schopnosti jejích institucí přijmout novou skupinu a 2) vnitřních – na míře „komplementárnosti“ nově příchozích se zmíněnými primordiálními kvalitami.²⁹³ Jinými slovy nakolik jsou kultura a způsob života imigrantů vnímány jako „cizí“, nebo naopak podobné hostitelské společnosti.

5.1.1.1 Rakousko: tradice humanitární pomoci

V předchozí kapitole bylo zmíněno, že solidarita s prchajícími československými uprchlíky byla v Rakousku i Švýcarsku velmi silná a projevovala ji doslova celá společnost. V obou zemích existovala celospolečenská shoda na tom, že československým občanům je potřeba pomoci bez ohledu na náklady, které to přináší. Každý uprchlík byl v prvních týdnech pobytu v Rakousku „*oprávněn získat 30 šilinků na týden a denně 5 cigaret*“,²⁹⁴ a jen samotný rakouský stát vydal na pomoc pro exulanty v roce 1968 okolo 40 milionů šilinků.²⁹⁵ A to i přestože ti, kteří získali azyl na základě Ženevské konvence, byli finančně podporováni z fondu Organizace spojených národů. Úřady při udělování přechodného pobytu, politického azylu nebo finanční podpory vycházely příchozím maximálně vstříc. Rakouská veřejnost nejenže postup své vlády a ministerstev nekritizovala, ale naopak tyto náklady považovala za samozřejmou součást humanitární pomoci. Redaktor ORF charakterizoval situaci uprchlíků následovně: „*Oni nechťejí nic jiného, než žít beze strachu a ve svobodě. Prání, která jsou nám již dávno samozřejmostí. 40 milionů šilinků na pomoc uprchlíkům představuje ve skutečnosti jednu osmitedicínu obnosu, kterou Rakušané vydají každoročně za cigarety.*“²⁹⁶ Tento postoj, obhajující základní požadavek uprchlíků na život ve svobodě a vtělený do slov reportáže, sdílela v prvních týdnech po invazi naprostá většina rakouské společnosti. Osobní svědectví o přístupu Rakušanů k nově příchozím přinesla Zuzana Brejchová v rozhovoru s Lukášem Valešem. Ta se s rodinou brzy po invazi ocitla v hlavním města bývalé monarchie.

„Pamatuji si, že se nám stávalo, když jsme šly s mámou po ulici a mluvily jsme česky, tak nás lidé oslovovali dobrou nebo lámanou češtinou a říkali, že měli někde nějaké příbuzné a všichni nás strašně litovali. Jen jednou se stalo, že nás v tramvaji oslovila česky jedna paní a řekla nám,

293 Tamtéž, s. 99.

294 Citováno z archivu ORF z 22. 8. 1968. Viz KLAUS, Magdalena: *Asyl – Transit – Integration. Krisen am Eisernen Vorhang 1956 und 1968*. Diplomarbeit, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Universität Wien. Wien 2013, s. 36.

295 STERN, S.: *Die tschechoslowakische Emigration*, s. 1036.

296 „*So wollen nichts anderes, als ohne Angst und in Frieden leben. Ein Wunsch der uns längst zur Selbstverständlichkeit geworden ist. 40 Millionen Schilling für die Flüchtlingshilfe, das sind 8 tausendstel des Betrages, den die Österreicher pro Jahr allein für Zigaretten ausgeben.*“ In: Klaus, M.: *Asyl – Transit – Integration*, s. 37.

*že okupace Československa je odplatou za to, že jsme rozbili Rakousko. Ale to byla výjimka... A právě to bylo tehdy takové, že ti lidé byli příjemní a v podstatě nás všichni strašně litovali.*²⁹⁷

I přes ojedinělé hlasy mezi obyvatelstvem, které označovaly invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa za odplatu, jež Čechy postihla za chyby, kterých se v minulosti dopustili, na nezbytnosti pomoci uprchlíkům se společnost shodovala. Nezpochybňovali ji ústavní činitelé rakouské druhé republiky, ani žádná z politických stran, ani rakouská média, ani většinová společnost. Vrcholní představitelé státu odkazovali na „*tradiční humanitární pomoci*“ a běžní občané poukazovali na společnou minulost v habsburské monarchii a nazývali Čechy svými bratrance.²⁹⁸ Na uprchlíky Rakušané často nahlíželi jako na bojovníky za čerstvě nabytou svobodu a na ty, kteří s Rakušany sdíleli stejnou minulost a kulturu. Solidarita s Čechy a Slováky byla solidaritou s „bratrance“, kteří možná nejsou jako my, ale pořád jsou členy rodiny.

5.1.1.2 Švýcarsko: Tschechoslowakeneuphorie

Ještě výraznějším způsobem, podle Christine Banki a Christopa Spätiho doslova všeobecnou „československou euforií“,²⁹⁹ zareagovala na napadení Československa a na příliv uprchlíků švýcarská společnost. Atmosféru bezpodmínečného přijetí, kterou zažívali během příjezdu do Švýcarska, popisovala většina mnou oslovených narátorů a rovněž studie zabývající se integrací československých uprchlíků tuto nebývale silnou vlnu solidarity tematizují.³⁰⁰ Švýcarská společnost, která sledovala dění v okupovaném Československu se zaujetím, se identifikovala s osudem malé středoevropské země, jejíž občané se navzdory sovětským tankům v ulicích zoufale – a nenásilně – snažili zachovat si nezávislost a udržet reformy započaté na jaře 1968. Záběry sovětských tanků obklopených davy Čechů a Slováků, kteří požadují po přítomných vojácích vysvětlení jejich příjezdu, nenásilný odpor i mnohatisícové demonstrace našly ve švýcarské společnosti značnou odezvu. Takto o boji „československého lidu“ psal švýcarský týdeník *Weltwoche* 30. srpna 1968: „*Velká úcta k československému lidu je opravdová a znovu se vracející pocit těchto dramatických dnů [...]. Pokud zde existuje lid, který si zaslouhuje čestné místo v knize lidské slušnosti a lidské důstojnosti, pak je to on. Českoslovenští občané, kteří stojí před tanky*

297 Rozhovor se Zuzanou Brejchovou. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – České centrum 8. 5. 2008. Archiv ÚSD COH.

298 JANÝR, Přemysl: *Rakousko a Pražské jaro*. Blisty 3. 6. 2008 [online]. Dostupné z: <http://blisty.cz/art/40976.html> [cit. 2017-05-14].

299 BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 398.

300 RENDL, R.: *Die Integration der politischen Flüchtlinge aus der Tschechoslowakei in der Schweiz seit 1968*, s. 239–253; BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 369–415.

*a neustále se ptají: Proč?, obdařili slovo hrdinství nový významem.*³⁰¹ Češi a Slováci³⁰² přicházející v těch dnech do Švýcarska byli skutečně považováni nejen za národy geograficky a kulturně blízké Švýcarům, které postihl tragický osud, ale přímo za hrdinné bojovníky proti komunistické diktatuře. Například v táboře v Buchsu stálo na vstupní bráně velkými písmeny: *Budte vítáni, hrdinové!* Tento vstřícný přístup přitom překvapil i samotné uprchlíky. S jistou dávkou ironie například vzpomínala v autobiografické knize Irena Brežná, slovenská spisovatelka žijící v Basi-leji, na první setkání se švýcarskými vojáky bezprostředně po příjezdu do tábora: „Švýcarští vojáci s narkotizujícími, zdravotním sestřám podobnými hlasy nás vyslychali způsobem, jako bychom se právě vyplazili z pod pásů sovětských tanků.“³⁰³

Téměř všechny složky švýcarské společnosti se poté, co vláda oznámila otevře-ní hranic pro československé uprchlíky, zapojily do pomocných akcí. Křesťanská i občanská sdružení zakládala peněžité sbírky,³⁰⁴ studentské organizace pořádaly bezplatné jazykové kurzy, švýcarský rozhlas i noviny zveřejňovaly zprávy pro uprchlíky v českém jazyce. Existují rovněž zprávy o švýcarských občanech, kteří přiváželi Čechy a Slováky z rakouských uprchlických táborů na vlastní náklady do Švýcarska a poskytovali jim stravu a ubytování.³⁰⁵ Těm uprchlíkům, kteří přijížděli vlastními automobily, byla nabízena jejich bezplatná oprava. Na poskytnutí rozsáhlé pomoci se přitom shodovaly státní představitelé s běžnými občany.

Ovšem i zde se časem vyskytly hlasy, které přijímání uprchlíků kritizovaly. Obavy se týkaly především „zředění významu“ (*die Verwässerung des Asylbegriffs*)³⁰⁶ poskytovaného politického azylu a možného přílivu uprchlíků z dalších zemí východní Evropy, například z Rumunska či Bulharska. Po prvotním šoku z přepade-

301 „Hochachtung vor dem tschechoslowakischen Volk ist das wichtige und immer wiederkehrende Gefühl dieser dramatischen Tage [...]. Wenn je ein Volk sich einen Ehrenplatz im Buch menschlichen Anstandes und menschlicher Würde verdient hat, so dieses. Die Bürger der CSSR, die von Panzern standen und unablässig fragten Warum?, haben der viel missbrauchten Gestalt des Helden eine neue Bedeutung verliehen.“ Weltwoche 35, 30. 8. 1968. In: BANKI, Christine – SPÄTI, Christoph: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 398.

302 Mezi příchozími československými občany bylo vedle Čechů a Slováků i několik set osob, které v Pintérově sociologickém průzkumu v roce 1969 uvedly jako mateřskou řeč maďarštinu (2,8 %) a němčinu (2,0 %), či jinou řeč (1,7 %). Viz BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 392.

303 BREŽNÁ, Irena: *So kam ich unter die Schweizer. Slowakische Fragmente. Geschichte einer Emigration*. Basel 1986, s. 56.

304 Například všechny tržby ze sbírky Wimpelaktion, založené z iniciativy místní občanky, směřovaly k podpoře a k bezproblémovému přijetí nové příchozích. BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 398.

305 Tamtéž.

306 O „zředění významu“ celého procesu udělování politického azylu hovoří zpráva šéfa policejního departamentu Hanse Mumenthalera adresovaná spolkovému prezidentovi Spühlerovi 18. 9. 1968. Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E2807 Tschechoslowakei (1966–1969), sg. 09, Dokumentation für Herrn Bundespräsident W. Spühler zur Frage der Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehörigen.

ní Československa a celospolečenské euforii v prvních měsících po invazi, vyznačující se otevřenými hranicemi a všestrannou pomocí, se postupem času dostavilo „vystřízlivění“. Přístup obyvatelstva a úřadů k československým uprchlíkům nabyl standardní podoby a od příchozích se očekávalo, že se o sebe do značné míry již postarají sami. Rok po vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa, kdy stále ještě do Švýcarska přicházeli Češi a Slováci, se začala projevovat „na obyvatelstvu i na zapojených kantonálních a komunálních úřadech, které jsou nepostradatelné pro zabezpečení průběhu začleňování, jistá únava“, jak poznamenal ve výroční zprávě z 20. srpna 1969 sekční ředitel policie.³⁰⁷

Nicméně euforie prvních měsíců a vstřícný přístup společnosti nezůstaly zapomenuty. Pamětníci ve svém vyprávění popisovali individuální činy pomoci běžných občanů i velmi otevřenou atmosféru v zemi vůči přicházejícím uprchlíkům. Ještě dnes, padesát let od srpnových událostí, velmi oceňovali tehdejší švýcarskou obětavost a popisovali ji jako „naprosto senzační“.³⁰⁸ Solidarita s okupovaným Československem a jeho obyvateli projevovaná v prvních měsících po vpádu vojsk pomohla řadě uprchlíků překonat nelehké začátky v nové zemi, které byly spojené s pocity odloučení i ztráty domova. Použijeme-li multidimenzionální model Jeffreyho C. Alexandera, zjistíme, že vnitřní i vnější faktory pro začlenění do švýcarské společnosti byly pro Čechy a Slováky velmi příznivé – oba národy byly považovány za kulturně i geograficky Švýcarům blízké a švýcarská společnost se plně ztotožnila s jejich tragickým osudem i bojem za svobodu. Současně se švýcarské úřady snažily vytvořit takové podmínky, aby přijetí československých exulantů bylo co nejvíce bezproblémové.

5.1.2 Politický azyl a občanství

Pro uprchlíky a jejich integraci byly zásadní kroky vlád, které nastavily podmínky, jimiž se nově příchozí následně řídili. V prvních dnech a týdnech se jednalo o udělování vstupních víz a povolení k pobytu, následovala možnost udělení politického azylu a po několika letech života v zemi rovněž získání občanství. Usnesení rakouské a švýcarské vlády o přijímání uprchlíků nebo vydávání vstupních víz ambasádami obou zemí byly již analyzovány v předchozí kapitole. Nyní se zaměřím na průběh získávání politického azylu na základě podrobného dokumentu vypracovaného Analytickým odborem II. správy FMV³⁰⁹ a na proces tzv. naturalizace neboli na získání státního občanství v Rakousku a Švýcarsku.

307 „Sowohl in der Bevölkerung wie auch bei den für die Sicherstellung der Eingliederung eingeschalteten kantonalen und kommunalen Behörden macht sich eine gewisse Ermüdung breit.“ In: BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 399.

308 Soukromý archiv autora, rozhovor s Petrem Chourem, Zuchwil 21. 8. 2014.

309 ABS, fond Objektové svazky – Centrála, arch. č. OB-1440 MV, svazek č. 3, Emigrace.

O přidělování politického azylu rozhodovaly ve většině případů ministerstva vnitra dané hostitelské země, a to na základě usnesení Valného shromáždění OSN z 28. července 1951 (tzv. Ženevské konvence), které určovalo mezinárodněprávní postavení uprchlíků.³¹⁰ Získání statutu uprchlíka zaručovalo daným osobám řadu výhod. Jednou z nich bylo například vystavení osobního cestovního pasu, tzv. uprchlického, úřady hostitelských zemí, kterým bylo možné prokázat status uprchlíka v zahraničí. Neméně důležité bylo zrovnoprávnění s občany hostitelské země, pokud šlo o sociální péči a zajištění, daně, dávky, základní školy, soudnictví i náboženství. Úřady dané země měly, pokud možno, pomoci uprchlíkům rovněž při hledání zaměstnání, ubytování nebo v otázkách společovacího či majetkového práva. Političtí uprchlíci zůstávali pod ochranou Ženevské konvence, dokud nezískali nové státní občanství nebo se dobrovolně nevrátili do vlasti. Zpráva Analytického odboru II. správy FMV potvrdila, že politický azyl byl udělován každé osobě, která přicházela do členských států OSN, jež podepsaly Ženevskou konvenci, a to bez ohledu na to, zda do země přišli uprchlíci legálně, nebo ilegálně, a to tím spíše, jednalo-li se o uprchlíky ze socialistických států.³¹¹

Obecně lze konstatovat, že situace na Západě v roce 1968 byla pro uprchlíky z Československa, oproti letům padesátým či sedmdesátým,³¹² z hlediska vstřícnosti hostitelských společností, pracovních příležitostí a míry solidarity velmi příznivá. Naprostá většina těch, kteří o azyl požádali, jej bez bližšího prověřování obdržela. Státní správy cílových zemí nabídly nově příchozím obrazně řečeno „otevřenou náruč“ a snažily se Čechům a Slovákům přicházejícím do jejich země co nejvíce usnadnit jejich začlenění do nové společnosti.

310 V článku 1 přijaté Úmluvy o právním postavení uprchlíků se uvádí, že označení uprchlík se vztahuje na „kteroukoliv osobu, která [...] se nachází mimo svou vlast a má oprávněné obavy před pronásledováním z důvodů rasových, náboženských nebo národnostních nebo z důvodů příslušnosti k určitým společenským vrstvám nebo i zastávání určitých politických názorů, je neschopna přijmout, nebo vzhledem ke shora uvedeným obavám odmítá ochranu své vlasti; totéž platí pro osobu bez státní příslušnosti nacházející se mimo zemi svého dosavadního pobytu následkem shora zmíněných událostí, a která vzhledem ke shora uvedeným obavám se tam nechce nebo nemůže vrátit“. Viz Úmluva o právním postavení uprchlíků [online]. Dostupné z: <http://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/uprchlici.pdf> [cit. 18-05-2017].

311 ABS, fond Objektové svazky – Centrála, arch. č. OB-1440 MV, svazek č. 3, Emigrace.

312 Ekonomický „boom“ na Západě dostal těžkou ránu v roce 1973, kdy kartel zemí vyvážejících ropu (OPEC) záměrně snížil její těžbu a vyhlásil embargo na státy, které podporovaly Izrael během tzv. jomkipurské války. Snížením těžby ropy se výrazně zvedla její cena (z původních 3 \$ na 11 \$), což mělo velmi negativní dopady na ekonomiky západních zemí závislých na této surovině. Více o vlivu „černého zlata“ a kartelu OPEC na světovou ekonomiku například ČÍLEK, Václav – KAŠÍK, Martin: *Nejistý plamen. Průvodce ropným světem*. Praha 2007.

5.1.2.1 Rakousko

Rakouské úřady přistupovaly k posrpnovým uprchlíkům benevolentně, a to jak při udělování povolení k pobytu, tak při azylovém řízení. Všechny otázky související s uprchlíky spadaly do kompetence rakouského ministerstva vnitra. Pod jeho vedením pracovala tzv. Rada pro záležitosti uprchlíků, jejímiž členy byli zástupci ministerstev vnitra, práce a zahraničních věcí, zástupci Rakouského červeného kříže a dalších podpůrných organizací.³¹³

Československá státní bezpečnost disponovala díky síti svých spolupracovníků a „vytěženým navrátilcům“ detailními informacemi o celém azylovém procesu. O azyl bylo možno požádat nejen u Spolkového policejního ředitelství ve Vídni či jiných úřadů spolkové policie, ale i na okresním hejtmánství i přímo v uprchlickém táboře Traiskirchen.³¹⁴ Silke Stern ve své studii poukazuje na to, že cizinecká policie i ostatní úřady postupovaly při prověřování žádostí Čechů a Slováků v letech 1968–1969 „obzvláště liberálně“. To vyplývalo z nařízení rakouského ministerstva vnitra, podle něhož mělo být všem československým žadatelům o politický azyl (a s ním spojený status uprchlíka) – pokud tomu neodporovaly důkladně podložené důvody – vyhověno.³¹⁵ Tehdejší vstřícný postup ve věci udělování politického azylu popsala režisérka Zuzana Brejchová:

„To bylo myslím v listopadu, kdy jsme si žádali o azyl, a bylo v podstatě jasné, že ho dostaneme. O tom vůbec nikdo nepochyboval. Odešli jsme na policii se přihlásit, že si žádáme o azyl. Oni nás naložili do takového toho zeleného antonu [...] a odvezli nás do Bäckerstraße v prvním okrese, protože tam byla tenkrát hlavní centrála, kde udělovali azyl [...]. Když byli lidé v lágru v Traiskirchenu, tak to dělali s nimi určitě tam. Ale my jsme jako soukromníci přišli na policii, přihlásili se, vyfotili nás, vzali nám naše otisky prstů a v přiměřené době jsme tam dostali azyl. To tenkrát nebyla otázka dostat azyl. To bylo tenkrát úplně samozřejmé.“³¹⁶

Celkově získalo status uprchlíka v Rakousku mezi lety 1968–1971 více než 12 000 Čechů a Slováků, jak uvádí s odkazem na Statistickou příručku Rakouské republiky Jana Stárková.³¹⁷ Ze statistiky dále vyplývá, že se počet žádostí pohyboval do roku 1979 mezi několika sty ročně. Získáním politického azylu měli Češi a Slováci nárok na finanční podporu a rakouské úřady se snažily zprostředkovat uprchlíkům ubytování a vhodnou práci. Zároveň si tito lidé mohli zažádat o vydání tzv. průkazu uprchlíka (*Bescheinigung der Flüchtlingseigenschaft*) a na vlastní žádost

313 Tato rada předkládala návrhy na řešení uprchlické problematiky rakouské vládě a ministerstvu vnitra.

314 ABS, fond Objektové svazky – Centrála, arch. č. OB-1440 MV, svazek č. 3.

315 STERN, S.: *Die tschechoslowakische Emigration*, s. 1037.

316 Soukromý archiv autora, rozhovor se Zuzanou Brejchovou, Vídeň 9. 9. 2011.

317 Viz STAREK, J.: *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni*, s. 306.

jim byl rovněž vystaven cestovní pas. Výhoda tohoto konvenčního pasu spočívala v možnosti bezvívového pohybu uprchlíka ve všech západních státech, kromě Španělska, Portugalska a států Latinské Ameriky.³¹⁸

I v případě, že žádost o politický azyl byla žadateli zamítnuta a status uprchlíka nebyl uznán, mohl být stále dotyčnému povolen neomezený či částečně omezený pohyb v zemi. Do 14 dnů bylo navíc možné proti tomuto rozhodnutí podat odvolání u toho úřadu, který záporné rozhodnutí vydal. Dokonce i v případě, že byl dané osobě vydán zákaz pobytu, neznamenalo to automatické vyhoštění. Toto nařízení bylo zmírněno prováděcí lhůtou, která odpovídala prozatímnímu povolení k pobytu a která mohla být rovněž prodloužena.

Po čtyřech letech pobytu měli příchozí nárok na rakouské státní občanství. I při jeho udělování postupovaly rakouské úřady v případě Čechů a Slováků shovívavě, ale jeho udělení rozhodně nebylo samozřejmostí, jako tomu bylo v případě politického azylu. Podle pramenů rakouského ministerstva vnitra bylo v polovině sedmdesátých let – tedy zhruba pět let po srpnových událostech – ročně udělováno přes 500 rakouských státních občanství uprchlíkům z ČSSR.³¹⁹ Součástí posuzování žádosti o státní občanství byla i návštěva státního úředníka v místě žadatelova bydliště a kontrola míry jeho začlenění do společnosti. Na tyto popisované záležitosti vzpomínala opět Zuzana Brejchová:

„Trvalo to asi rok. Bratr si požádat nechtěl, protože čekal, že bude muset jít pořád na vojnu. To se mu nechtělo, takže on měl dlouho ten uprchlický status. Tenkrát to nevadilo, jako uprchlík měl všechny práva, volit ho moc nezajímalo a jinak to bylo úplně jedno [...]. Já jsem měla svoji vlastní žádost, protože mi už bylo 18. A táta měl žádost. Tak jsme si podali žádost, no a jednou pak přišel někdo k nám domů [...], který se přišel podívat, jak žijeme [...]. No ale poplával se taky po domě, jestli jsme slušní lidé, jestli tam na nás nikdo nenadával.“³²⁰

5.1.2.2 Švýcarsko

Všem Čechům a Slovákům, kteří se nacházeli ve Švýcarsku v den invaze, bylo nařízením Spolkové rady z 30. srpna 1968 uděleno tříměsíční povolení k pobytu. To bylo prodlouženo až do konce března 1969, kdy se měli českoslovenští občané konečně rozhodnout, zda požádají o politický azyl, či nikoliv. Zajímavostí je, že i když o status uprchlíka nepožádali, byli švýcarskými úřady za potenciální uprchlíky považováni, a tudíž měli nárok na finanční podporu „pro případ chudoby“

318 ABS, fond Objektové svazky – Centrála, arch. č. OB-1440 MV, svazek č. 3, s. 9.

319 V roce 1972 bylo uděleno 402 státních občanství, v roce 1973 potom 715, v roce 1974 celkem 644 a v roce 1975 pak 504. Přehled žádostí o azyl a poskytnutých občanství viz VALEŠ, Vlasta: *Die tschechoslowakische Flüchtlinge*. In: Heiss, G. – Rathkolb, O. (eds.): *Asylland wider Willen. Flüchtlinge in Österreich im europäischen Kontext seit 1914*. Wien, s. 178.

320 Soukromý archiv autora, rozhovor se Zuzanou Brejchovou, Vídeň 9. 9. 2011.

(*die Bedürftigkeit falle Unterstützung*).³²¹ Po 31. březnu 1969, kdy uplynula stanovená lhůta, začaly úřady ke stále nerozhodnutým nebo azyl odmítajícím Čechům a Slovákům přistupovat na základě „Usnesení Spolkové rady z 28. února 1968 o definování a snížení zahraničních pracovních sil“,³²² tedy jako k běžným občanům cizího státu.

Udělování politického azylu, které měl na starosti švýcarský Spolkový úřad pro policejní záležitosti, přitom probíhalo stejně velkoryse jako v Rakousku. Oficiálně byl status uprchlíka přidělován na základě Ženevské konvence podle kategorie „*rezimem způsobené vnitřní tísně*“.³²³ Nicméně toto kritérium bylo používáno velice široce a v praxi se žádné individuální příčiny vedoucí uprchlíky k odchodu ze země nezkoumaly. Celý azylový proces sloužil, jak je zmíněno v knize *Zuflucht Schweiz*, především pro statistické účely.³²⁴ V prvních měsících po srpnových událostech, kdy byl příliv československých uprchlíků do země největší, trvalo řízení o udělení statusu uprchlíka jen mezi 10 až 30 dny, přičemž za normálních okolností byla čekací doba na udělení politického azylu od jednoho do tří měsíců. Takto výjimečně nastavené přijímací podmínky se změnily až od podzimu roku 1969. Christoph Späti na základě statistických údajů podotýká, že všichni Češi a Slováci, kteří v letech 1968–1970 požádali o politický azyl, jej obdrželi. Jednalo se i v tomto případě o téměř 12 000 osob.³²⁵

Na dobře odvedenou práci švýcarských úřadů poukazoval během našeho rozhovoru Petr Chour, který přijel s manželkou do Švýcarska z dovolené v Jugoslávii a chyběly jim proto potřebné dokumenty i důležité osobní věci. Švagrová pana Choura, která zůstala v Československu, sice nabídla, že doklady a osobní věci přiveze do Vídně, jenže součástí žádosti o azyl bylo odevzdání československého pasu. Pro manžele tedy vyvstala otázka, jak se dostat do Vídně bez dokladů, když jejich azylové řízení stále probíhalo.

„Já jsem si zjistil, kde je v Bernu – v našich [českých, pozn. autora] pojmech – ministerstvo vnitra a šel jsem tam. Oni se mě zeptali, co si přeju. Já jsem jim vysvětlil, v jaké jsem situaci, a že bychom nutně potřebovali pasy, i když ještě nemáme azyl, abychom se dostali do Vídně. On se zeptal, jak se jmenuji, a já jsem mu všechno řekl. On odešel a za 10 minut přišel s našimi [československými, pozn. autora] pasy a říkal: ‚Tady máte dva dotazníky. Máte fotografie?‘ Řekl jsem, že mám. On na to, abychom ty dotazníky vyplnili a přišli zase ve tři hodiny. Přišel

321 Schweizerisches Bundesarchiv Bern E2001E Politische Flüchtlinge in der Schweiz (1968–1970), B.41.21.0, sg. 32200, Notiz. 19. November 1968, s. 4.

322 „Bundesratsbeschluss vom 28. 2. 1968 über die Begrenzung und Herabsetzung der kontrollpflichten ausländische Arbeitskräfte.“ Viz BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 394.

323 Schweizerisches Bundesarchiv Bern E2001E Politische Flüchtlinge in der Schweiz (1968–1970), B.41.21.0, sg. 32200, Notiz. 19. November 1968, s. 4

324 BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 395.

325 Tamtéž, s. 392.

*jsem tam odpoledne ve tři a měli jsme oba – já i Lída – pasy, a to jsme ještě neměli azyl v té době! To se stalo začátkem týdne a koncem týdne jsme odjžděli do Vídně.*³²⁶

Složitější to bylo se švýcarským občanstvím. Získat jej bylo daleko obtížnější, než tomu bylo v Rakousku. Proces tzv. naturalizace ve Švýcarsku patřil a dodnes patří k jednomu z nejpřísnějších v Evropě. Předně, než bylo možné o občanství žádat, museli cizinci žít v zemi 12 let. O udělení občanství poté rozhodovala v daném místě obec švýcarských občanů. Libor Šimeček, který přišel s rodinou do Švýcarska, když mu bylo osmnáct let, vzpomínal na celý proces následovně:

*„Se švýcarským občanstvím to bylo komplikované, protože až po 12 letech [života ve Švýcarsku, o něj mohl člověk zažádat, pozn. autora]. Já jsem sem přišel, když mi bylo 18 a půl roku. Mezi desátým a dvacátým rokem se to počítalo dvakrát, takže jsem to neměl 12 let, ale asi tak 10. Pak člověk podal žádost. Tady v Zugu máme takovou specialitu – tedy to bylo tenkrát za těch zlatých časů, dneska už se to taky změnilo – že o tom [udělení, pozn. autora] rozhoduje obec občanů. Občané v Chamu rozhodovali o tom mém občanství. Předtím jsem měl pohovor, a to byl zástupce Regierungsrat toho kantonu Zug. Když jsem tam přišel, tak on mi povídá: ‚Vy jste tady vystudoval práva, tak o čem se budeme bavit.‘ Ten můj pohovor byl takhle jednoduchý.*³²⁷

Politický azyl i státní občanství, kterým českoslovenští uprchlíci získali stejná práva a povinnosti jako občané Rakouska a Švýcarska, zásadním způsobem ovlivnily jejich identifikaci s hostitelskými zeměmi. Prvotní solidaritu a otevřený přístup těchto zemí k nově příchozím pravidelně zmiňovala naprostá většina narátorů. Udělení občanství po letech života v Rakousku a Švýcarsku jen potvrdilo změněnou situaci posrpnových uprchlíků – obě země se staly jejich novým domovem.

5.1.3 Pracovní trh

Primárním zájmem vlád hostitelských zemí bylo přicházející uprchlíky co nejdříve zaměstnat a umožnit jim se tak „postavit na vlastní nohy“. Získat odpovídající zaměstnání bylo pro další integraci naprosto zásadním krokem. Nejenže poskytovalo nově příchozím jisté materiální zabezpečení, ale rovněž je začleňovalo prostřednictvím nových sociálních kontaktů do majoritní společnosti. V případě československých uprchlíků se v této fázi integrace sešlo hned několik pozitivních faktorů. Především situace na pracovním trhu většiny západních zemí byla koncem šedesátých let velmi příznivá. Pokračoval poválečný hospodářský „boom“ nastartovaný tzv. Marshallovým plánem (*European Recovery Program*), který trval od počátku

326 Soukromý archiv autora, rozhovor s Petrem Chourem, Zuchwil 21. 8. 2014.

327 Soukromý archiv autora, rozhovor s Liborem Šimečkem, Curych 16. 8. 2014.

padesátých let do ropné krize v roce 1973.³²⁸ Expandující západoevropské firmy potřebovaly nové pracovní síly, které hledaly s pomocí nejrůznějších vládních programů i v zahraničí.³²⁹ Důležitým faktorem byla i sociální skladba přicházejících československých uprchlíků. Nejvýstižněji ji popsala Abella Irving v knize analyzující kanadskou uprchlickou politiku, když uvedla, že z 12 000 uprchlíků, které Kanada přijala, „jich většina byla mladá, vzdělaná a kvalifikovaná – přesně ten typ imigrantů, které Kanada chtěla“.³³⁰

Tuto skutečnost potvrzují i dokumenty Státní bezpečnosti z roku 1969. Zpráva Federální správy zpravodajské služby z 28. května 1969 zabývající se problémem emigrace konstatovala, že o azyl v západních zemích požádali občané v produktivním věku – nejčastěji se jednalo o mladé rodiny s jedním nebo dvěma dětmi – a kvalifikované síly, čímž vznikly národním hospodářství „citelné ztráty“. Z resortu ministerstva těžkého průmyslu se nevrátilo ze zahraničí 1 200 pracovníků, z nich bylo 56 vedoucích a 63 vědeckých a výzkumných sil. Exil kvalifikovaných osob zasáhl i resort zdravotnictví, ze kterého odešlo 663 lékařů.³³¹ Československou socialistickou republiku opustilo rovněž 192 příslušníků ozbrojených sil a starosti dělal československým tajným službám i útěk 147 osob, které byly seznámeny se státním, hospodářským nebo služebním tajemstvím. Tato zpráva vypracovaná v souvislosti se zveřejněním amnestie prezidenta republiky 28. května 1969 byla kvůli své důležitosti dále postoupena rozvědce i vojenské kontrarozvědce a z jejího tónu bylo patrné, že odchod vysoce kvalifikovaných pracovních sil znamenal pro normalizační pražské vedení velký problém, který se musel bezodkladně řešit.³³² Již v říjnu 1969 se proto československé hranice směrem na Západ pro většinu občanů zavřely.

328 Více o ekonomickém zázraku západní Evropy například: JUDT, Tony: *Poválečná Evropa. Historie po roce 1945*. Praha 2008.

329 Například vláda západního Německa přišla v polovině 50. let s programem tzv. Gastarbeiter neboli hostujících dělníků, kteří měli přijít do země za prací na omezenou dobu a následně se vrátit do země svého původu. Již v říjnu 1955 podepsala bilaterální smlouvu s Itálií, v 60. letech následovaly Španělsko, Řecko, Turecko, Maroko, Portugalsko, Tunisko a Jugoslávie. Více o integraci a životě hostujících dělníků v západní Evropě viz LUCASSEN, L. – FELDMAN, D. – OLTMER, J. (eds.): *Paths of Integration*.

330 “Most of them were young, well-educated and skilled – precisely the type of immigrants Canada wanted.” Viz Stern, S.: *Die tschechoslowakische Emigration*, s. 1039.

331 Ivica Bumová uvádí na základě archivních pramenů z předchozího roku (ze 26. 5. 1970) ještě vyšší čísla. Ze zdravotnictví odešlo podle jejího zjištění 1 200 lékařů a přibližně stejný počet dalších zdravotnických pracovníků. Z resortu ministerstva těžkého průmyslu emigrovalo 1 013 osob a například i SNB opustilo 19 lidí. Více BUMOVÁ, I.: *Postoj ŠtB k emigracii československých občanů v letech 1963–1983 (s důrazem na Západoslovenský kraj)*, s. 56.

332 ABS, fond Objektové svazky – Centrála, arch. č OB-1766 MV, podsvazek 2. *Informace o novodobé čs. emigraci, procesu sjednocování emigrace v kapitalistických státech a úkolech čs. kontrarozvědky*, s. 5. Mezi tyto osoby patřil například Ladislav Kivovič, náměstek ředitele národního podniku Benzina, v jehož případě se StB obávala vyzaření údajů o státních rezervách.

5.1.3.1 Rakousko

V otázce pracovních příležitostí v Rakousku se uprchlíkům z Československa otevíralo široké pole možností. Země ve druhé polovině šedesátých let prožívala dozvuky „malého hospodářského zázraku“³³³ – v letech 1964–1969 rostla rakouská ekonomika průměrně o 4,8 % ročně. Příliv kvalifikovaných pracovních sil v posrpnové uprchlické vlně přišel rakouskému hospodářství vhod a rovněž rakouská vláda se snažila zaměstnávání těchto nově příchozích co nejvíce usnadnit. Zpráva Státní bezpečnosti uvádí, že Češi a Slováci, kteří bydleli soukromě, měli možnost si zaměstnání vyhledat samostatně nebo prostřednictvím pracovních úřadů. Těm, kteří se nacházeli v uprchlickém táboře Traiskirchen, se zaměstnání snažil zajistit pracovní úřad nacházející se přímo v táboře.³³⁴ Podle průzkumu provedeného ve druhé polovině osmdesátých let socioložkou Irenou Mlynář-Dubskou³³⁵ využilo možnosti zprostředkování zaměstnání pracovním úřadem 53 % tehdejších československých uprchlíků.³³⁶ Ti zbývající, tedy téměř polovina, si zajistili práci sami. I přes nedostatečnou znalost německého jazyka většina exulantů našla zaměstnání v krátké době. Takto vzpomínal na snahu obstarat si práci Milan Ráček, který musel kvůli naplněným kvótám do Švýcarska a Kanady, kam původně se svou manželkou směřoval, strávit nějaký čas v Rakousku.

*„A tak jsme se museli snažit se nějakým způsobem ve Vídni uživit a zajistit si existenci. Já jsem měl to štěstí, že jsem po třech dnech získal práci v Dolnorakouském muzeu, a pak jsem tam zůstal shodou okolností až do penze. Což je takový vzácný příklad. [...] A pak se usmálo štěstí i na moji ženu Irenu. Ta začala pracovat jako designérka pro jeden časopis. Jmenovalo se to Schuhkunst. Ona kreslila návrhy a potom i prováděla modely bot, protože studovala kožený design. Takže začala pracovat přímo v oboru.“*³³⁷

Manželé nakonec v Rakousku zůstali, založili zde rodinu a plně se integrovali do rakouské společnosti. Dodnes vzpomínají na podporu, které se jim v Rakousku dostalo v prvních dnech po jejich příchodu. Podobně vzpomínal na to, jak získali zaměstnání členové jeho rodiny, i Gustav Líbal, který přišel do Rakouska, když mu bylo čtrnáct let. Také jeho rodiče zvažovali odchod do Švýcarska nebo Kanady, ale díky pracovnímu uplatnění a na radu příbuzných – vídeňských Čechů – zůstali v rakouském hlavním městě.

333 Viz VEBER, Václav – HLAVAČKA, Milan – VOREL, Petr – POLÍVKA, Miloslav – WIHODA, Martin – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *Dějiny Rakouska*. Praha 2002, s. 576.

334 ABS, fond Objektové svazky – Centrála, arch. č. OB-1440 MV, svazek č. 3, s. 4.

335 Irena Mlynář-Dubská (1924–2010) byla významná česká socioložka a filozofka, působila jako hlavní redaktorka *Sociologického časopisu* a vědecká pracovníce Filozofického ústavu ČSAV. V roce 1977 byla nucena po nátlaku StB spolu se svým manželem Zdeňkem Mlynářem emigrovat do Rakouska.

336 MLYNÁŘ-DUBSKÁ, I.: *Integrationsprobleme der Ostblockflüchtlinge in Österreich*, s. 107.

337 Soukromý archiv autora, rozhovor s Milanem Ráčkem. Sitzendorf an der Schmida 14. 9. 2011.

„No a táta šel na pracovní úřad a hned ho poslali pracovat. Jen si představte, šel se poprvé představit do práce, a už nešel domů, už si ho nechali. Když to dneska vyprávíte někomu, kdo shání dva roky práci.“³³⁸

Pozitivně se o zaměstnávání uprchlíků vyjádřil Edmund Endlicher z Akce na podporu československých uprchlíků.³³⁹ Ten uvedl v rozhovoru s reportérem rakouské ORF v září 1968, že jej i jeho spolupracovníky překvapil vysoký počet inteligence, a zvláště pak lékařů, kteří přicházeli v uprchlické vlně z Československa. Následně konstatoval, že právě o takové lidi je zájem a že se rakouským úřadům práce daří tyto lidi zaměstnat. Pozdější statistiky rakouského ministerstva vnitra to potvrzují. Naprostá většina exulantů, kteří přišli do země v uprchlické vlně po událostech v srpnu 1968, nalezla v Rakousku uplatnění.³⁴⁰

5.1.3.2 Švýcarsko

Stejně příhodná hospodářská situace panovala i ve Švýcarsku, které se nacházelo v letech 1950–1974 ve fázi vysoké hospodářské konjunktury, kdy se jeho hrubý domácí produkt pohyboval kolem 5 %.³⁴¹ Po druhé světové válce začalo také Švýcarsko najímat cizince (nejprve z Itálie a následně i z dalších evropských a mimo-evropských zemí) pro práci ve svých podnicích. Studie zabývající se švýcarským hospodářstvím hovoří o „masivním přistěhovalectví“ v průběhu šedesátých let, kdy podíl cizí pracovní síly na chod ekonomiky přesahoval 10 %. Spolková rada se rozhodla tento příliv stabilizovat řadou nařízení (cizí pracovní síla mohla v daném podniku vzrůst maximálně o 2 % a postupně měl být její podíl snižován), nicméně až do ekonomické krize, která zasáhla Švýcarsko v roce 1974, počet pracovníků ze zahraničí stoupal.³⁴²

Pro vzdělané či vyučené Čechy a Slováky, kterých bylo mezi uprchlíky z Československa podle archivních pramenů přes 60 %, ³⁴³ byla situace z hlediska

338 Soukromý archiv autora, rozhovor s Gustavem Libalem. Vídeň 22. 9. 2011.

339 *„Es ist uns aufgefallen, dass besonders viele Intellektuelle hierhergekommen sind und im Besonderen Ärzte. Und das Ausland hat sich natürlich auch sehr um diese Leute beworben. Wir haben auch Verbindungen mit den Arbeitsämtern und es ist uns gelungen eine größere Anzahl von Leuten zu vermitteln.“* In: KLAUS, M.: *Asyl – Transit – Integration*, s. 35.

340 Úroveň zaměstnanosti rakouských občanů s českými kořeny dosahovala stejně úrovně jako u rodilých Rakušanů. Viz SMOLLE-OBMANN, Karl: *Österreichische Volksgruppenhandbücher. Tschechen*. Wien 1996, s. 53.

341 BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 372.

342 Podíl cizí pracovní síly stoupl z 6.1 % v roce 1950 na 10.8 % v roce 1960. V roce 1970 to již bylo 17.2 %. Tamtéž, s. 373.

343 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E7175B Politische Flüchtlinge: Tschechoslowakische Flüchtlinge, sg. 255.2, Zusammenfassung der Ergebnisse der Konferenz Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehöriger vom 10. 9. 1969.

pracovních podmínek ve Švýcarsku velmi příznivá. Část z nich měla jistou pracovní pozici – vzhledem k působení švýcarského vládního kontingentu a zástupců švýcarských firem přímo v rakouských uprchlických táborech – ještě před svým příjezdem do země. Snahy větších firem získat kvalifikovanou pracovní sílu šly tak daleko, že jejich prostřednictvím najímali Čechy a Slováky „příležitostně“ přímo v Československu a ty potom nechali přicestovat do země jako politické uprchlíky. Tuto skutečnost kritizovala zpráva švýcarského policejního ředitele z 2. října 1969 jako praxi, která měla „s humanitárním úsilím, které leží v základu udělování azylu, pramálo společného“.³⁴⁴

Pravdou ovšem zůstává, že co nejrychleji zaměstnat uprchlíky z Československa bylo jedním z hlavních cílů švýcarské azylové politiky. Úřady v něm spatřovaly první krok v začleňování uprchlíků do společnosti. Takto popsaly začátky ve Švýcarsku Petr Chour:

„Tam to byly baráky, ve kterých byli ubytováni začátkem šedesátých let tzv. Fremdarbeiter – hostující dělníci – což byli Italové, kteří sem tehdy přišli za prací, a ty baráky už byly částečně opuštěné a volné. Tam jsme byli ubytováni. Ten personální šéf té firmy nám začal organizovat pohovory u firem v okolí, a to šlo velice rychle. Bylo to docela legrační, protože nikdo neměl na sobě kompletní oblečení a půjčovali jsme si košile a kravaty a podobně [úsměv]. Po pár dnech se celá ta naše čtveřice uchytila u jedné elektrotechnické firmy v Aarau. Můj bratr v konstrukci, švagrová na zkušebně, já taky na zkušebně a moje žena ve výrobě.“³⁴⁵

Pokud si nově příchozí nevyhlédla švýcarská firma sama, mohli se Češi a Slováci ve Švýcarsku obrátit s žádostí o zprostředkování zaměstnání na kantonální sociální úřad, nebo na Švýcarské středisko pro pomoc uprchlíkům sídlící v Curychu, či dokonce na některý z úřadů cizinecké policie.³⁴⁶ Karel Kukul, člen skautského hnutí a Československé strany lidové, který byl po převzetí moci komunisty vězněn v pracovním táboře v Horním Slavkově a z Československa uprchl s manželkou a dvěma dětmi z obavy před dalším pronásledováním, vzpomínal na přijetí ve Švýcarsku následovně:

„Jeli jsme tak rovnou na Bregenz, to je pohraniční město, a tam jsme překročili hranici. Pár dní jsme byli v záchytném táboře a tam už se lidi vyptávali, kde by našli místo. Tenkrát byl pracovní boom ve Švýcarsku [...] a mezi Čechy bylo hodně lidí s dobrou přípravou, dobrým vzděláním, takže je rádi viděli. [...] Jak jsem říkal, oni s tím člověkem sympatizovali. Byli už tenkrát jednotlivci, kteří neměli rádi cizince. My jsme v té obci byli ale přijmutí velmi dobře a taky jsme se hned zapojili.“³⁴⁷

344 „Diese Praxis, die mit den humanitären Bestrebungen, die zugrunde Asylanken liegen, nicht zu tun hat.“ Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E7175B Politische Flüchtlinge: Tschechoslowakische Flüchtlinge, sg. 255.2.

345 Soukromý archiv autora, rozhovor s Petrem Chourem, Zuchwil 21. 8. 2014.

346 ABS, fond Objektové svazky – Centrála, arch. č. OB-1440 MV, svazek č. 3, s. 13.

347 Soukromý archiv autora, rozhovor s Karlem Kukulem, Bern 25. 10. 2013.

Karel Kukul získal již během pobytu v uprchlickém táboře v Buchsu díky znalosti němčiny pozici v prodejním oddělení ve velké textilní firmě Heberlein ve Wattwillu v kantonu Sankt Gallen. Celá rodina se tam velmi brzy přestěhovala. Jak Karel Kukul během rozhovoru zmínil, byli ve Švýcarsku velmi dobře přijati a stejnou zkušenost líčili i další narátoři. Také švýcarské úřady ve svých zprávách popisovaly zkušenosti s přijatými „Čechoslováky“, které byly podle nich „vesměs pozitivní“. V tomto smyslu hodnotil situaci například ředitel basilejského úřadu práce Ballmer ve vyhodnocovací zprávě z 20. ledna 1969.³⁴⁸ Rovněž švýcarská média poukazovala na příznivý vliv, jaký měli nově příchozí na švýcarskou ekonomiku.³⁴⁹

Obtíže se objevovaly pouze při zajišťování zaměstnání pro vysoce specializované profese, jakými byli akademičtí pracovníci či lékaři. K tomu, aby si lékaři mohli ve Švýcarsku otevřít vlastní praxi, museli splňovat tři podmínky: znát švýcarské občanské právo, mít švýcarskou maturitu a švýcarskou státní zkoušku z medicíny. Těmto podmínkám pochopitelně nikdo z příchozích nemohl vyhovět. Navíc se přístup k „československým“ lékařům mezi jednotlivými kantony lišil. Například v kantonu Züriech měli zahraniční lékaři možnost pracovat jako asistenti v místních nemocnicích či působit jako zastupující lékaři. Problém byl s jejich finančním zajištěním, protože pro otevření pozice asistenta byla nutná půjčka a podle místních novin, které o situaci referovaly, „*chyběly v nemocnicích prostě a jednoduše finance*“.³⁵⁰ Nicméně i je se dařilo díky spolupráci kantonálních úřadů postupně zaměstnávat a uvádět do praxe.

5.1.4 Ubytování a prostorová koncentrace

Podle amerických sociologů Richarda Alby a Victora Neeho vypovídá o slabém začlenění nové etnické skupiny do dané majoritní společnosti její vysoká prostorová koncentrace. Jedinci mají tendenci se stěhovat na místa, kde již žili příslušníci stejného etnika. Tímto způsobem často vznikají ghetta izolovaná od okolní majoritní společnosti. Podle teorie Alby a Neeho uvedené v knize *Remaking the American Mainstream* se prostorová koncentrace snižuje se zvyšujícím se socioekonomickým statusem daného etnika.³⁵¹ V Rakousku i Švýcarsku se místní úřady snažily vytvá-

348 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E7175B Politische Flüchtlinge: Tschechoslowakische Flüchtlinge, sg. 25.52, *Aktion Hilfe für immigrierte tschechoslowakische Staatsbürger. Pratteln, 18. Februar 1969.*

349 Například zprávu *Industrielle atmen auf* popisující, jak z přílivu čerstvých pracovních sil těžily místní firmy, přinesl švýcarský list *National-Zeitung* 13. 1. 1969. Viz Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E7175B Politische Flüchtlinge: Tschechoslowakische Flüchtlinge, sg. 25.52, *National-Zeitung* 13. ledna 1969.

350 *Tschechoslowakische Aerzte suchen Arbeit.* Der Landbote 132, 10. 10. 1968.

351 ALBA, R. – NEE, V.: *Remaking the American Mainstream*, s. 248.

ření uprchlických ghatt předcházet, v čemž jim napomáhal přístup samotných Čechů a Slováků, kteří neměli zájem se příliš sdružovat.

5.1.4.1 Rakousko

Zprávy Státní bezpečnosti popisovaly ubytovací podmínky v rakouských uprchlických táborech, a to především v táborech Traiskirchen a Arsenal, jako velmi tíživé. Jejich ubytovací kapacita byla překročena o desítky procent a objevovaly se zprávy o převládající pesimistické náladě ubytovaných československých uprchlíků.³⁵² Již koncem září 1968 začaly rakouské úřady přemísťovat nově příchozí do menších táborů v okruhu 65 km od Vídně, aby přeplněným střediskům ulevily. Většinou uprchlíků, poté co se rozhodli v Rakousku zůstat, pomohly se sháněním vhodného ubytování rakouské úřady. Všichni uznání uprchlíci na základě Ženevské konvence měli nárok nejen na pomoc se zprostředkováním ubytování, ale rovněž na finanční pomoc při placení nájmu – podle reportáže ORF se jednalo měsíčně o 100 šilinků na osobu a 250 šilinků pro rodinu.³⁵³

Mezi uprchlíky existovala i poměrně početná skupina osob, která měla v Rakousku příbuzné a známé. U nich byla situace po příjezdu do země jiná. Blízcí či vzdálení příbuzní disponující vhodnými kontakty a schopní uprchlíky zorientovat v cizím prostředí hráli v první fázi jejich integračního procesu v Rakousku zásadní roli. Jednalo se často o potomky Čechů, kteří přišli do Rakouska, především do jeho hlavního města, na přelomu 19. a 20. století. Byli to oni, kteří představovali tzv. pull faktor, který mnohé z uprchlíků ovlivnil natolik, že se rozhodli v Rakouské republice zůstat. Hned několik narátorů uvedlo, že zůstali v Rakousku právě na radu členů rodiny žijících ve Vídni. Například narátorka Zdena Kasparová přijela do Vídně 8. září 1968, kde byla domluvena na práci v obchodě u svých příbuzných. Po dvou měsících se měla vrátit zpátky do Československa, ale její blízcí ji přesvědčili, aby zůstala.

„Teta si mě odvezla z nádraží a taky jsem u ní bydlela. Já jsem nemusela ani do lágru [Traiskirchen, pozn. autora]. Vůbec nic. Absolutně ne. Jedna teta, která mi říkala, abych tady zůstala, a snažila se, aby sem přišla i moje rodina, mi sehnala domovnictví, kde vlastně berete peníze a bydlíte zadarmo.“³⁵⁴

352 BUMOVÁ, I.: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963–1983 (s dôrazom na Západoslávsky kraj)*, s. 51. V podobném duchu je napsána i reportáž *Princezna z Arzenálu*, která popisuje nelehkou situaci československých uprchlíků ve Vídni v prvním měsíci po invazi. ŠUMBEROVÁ, Olga: *Princezna z Arzenálu*. Politika 1, 26. 9. 1968, s. 16–17.

353 *„Sobald sie einen Arbeitsplatz gefunden haben, und dafür sorgen die Arbeitsämter, kosten das Quartier pro Person 100 Schilling, pro Familie 250 Schilling im Monat.“* In: KLAUS, M.: *Asyl – Transit – Integration*, s. 36.

354 Soukromý archiv autora, rozhovor se Zdenou Kasparovou. Vídeň 7. 9. 2011.

Pomoc s ubytováním poskytla vzdálená část rodiny také manželům Ráčkovým. Ti sdíleli propůjčený byt ještě s dalšími Čechy a Slováky, kteří měli v prvních týdnech po invazi, kdy zažívalo Rakousko hlavní nápor uprchlické vlny z Československa, potíže sehnat ubytování.

„My jsme měli jednu velice vzdálenou příbuznou. Rozhodli jsme se, že si budeme říkat bratranec a sestřenice, bylo to něco takového, ale ještě z dalších pěti kolen. A ta sestřenice nám pomohla ze začátku hlavně tím (teda sestřenice, hlavně její rodina dalo by se říct), že nám dali k dispozici ve Vídni byt. V tom bytu jsme nepobyli moc dlouho, ale stačilo to k tomu, abychom tam odchovali takovou opravdu větší skupinu lidí, kteří jinak spávali pod mostem. To si člověk musí uvědomit, že Traiskirchen [uprchlický tábor, pozn. autora] byl plný.“³⁵⁵

Spolu se získáním zaměstnání a rostoucí socioekonomickou úrovní Čechů a Slováků se měnilo i jejich ubytování. Například Irena Ráčková získala pro rodinu díky své pracovní pozici od zaměstnavatele zařízený dům se zahradou ve XIV. okrese, kde – jak vzpomínal Milan Ráček – se „*jim krásně žilo*“.³⁵⁶ Většina Čechů zpočátku nijak netíhla, po letech strávených za železnou oponou, k většímu sdružování ani k aktivní účasti ve spolcích české menšiny, ale snažila se po mnoha stránkách splynout s novým prostředím. Důvodem byla nejen nechuť se spolčovat po zkušenostech z totalitního Československa, ale i obavy z možného sledování Státní bezpečností a následného vzniku problémů, které by mohly mít dopad na příbuzné, kteří zůstali v Československu. Tento přístup kritizovali ti, kdo do Rakouska přišli v předchozí uprchlické vlně, a čeští starousedlíci, neboť v něm spatřovali ztrátu národní identity.

Nízkou prostorovou koncentrací českého etnika potvrzují i statistiky rakouského ministerstva vnitra. Kdysi v „českém“ X. okrese na přelomu 19. a 20. století se k české národnosti (respektive k české obcovací řeči)³⁵⁷ přihlásilo při sčítání lidu v roce 1981 pouze 555 osob z celkového počtu 4 932 Čechů žijících ve Vídni. V každém z 23 vídeňských okresů se pohyboval počet lidí hlásících se vědomě k české národnosti od 100 do 400.³⁵⁸ Výběr bydlení podle všeho závisel více na podmínkách bytového trhu ve Vídni než na česky mluvících sousedech. Když se po dvaceti letech Irena Mlynář-Dubská vyptávala posrpnových uprchlíků, jak vnímají své bytové podmínky v Rakousku, odpovědělo 92 % z nich, že jsou spokojeni.³⁵⁹

355 Soukromý archiv autora, rozhovor s Milanem Ráčkem. Sitzendorf an der Schmida 14. 9. 2011.

356 Tamtéž.

357 Tzv. *Umgangssprache* neboli řeč, kterou dotyční mluví v domácnosti, na jejímž základě rakouské úřady vytvářely statistické údaje o národnosti obyvatel.

358 Archiv Forschungszentrum für historische Minderheiten, fond Pozůstalost Karla Mataly, r. č. 13/662. Tschechen in Wien. Nach amtlichen Zählungen 1880–1981.

359 MLYNÁŘ-DUBSKÁ, I.: *Integrationsprobleme der Ostblockflüchtlinge in Österreich*, s. 87.

5.1.4.2 Švýcarsko

Švýcarská rada bránila již od samého počátku vytváření uzavřených českých komunit rozložením péče o uprchlíky na jednotlivé kantony. Ze záchytných středisek v Buchsu a St. Margrethen, jejichž ubytovací kapacita byla 500 lůžek, byli Češi a Slováci do 48 hodin od příjezdu přesouváni dále do vnitrozemí, kde starost o ně přebíraly jednotlivé obce. Ty řešily i jejich ubytování. Na tiskové konferenci o zasedání Švýcarské rady z 11. září 1968 informoval vedoucí sociálního odboru spolkového justičního a policejního departmentu Hans Mumenthaler o celkové situaci československých uprchlíků, kterých se v zemi v té době nacházelo kolem 4 000. Podle něj byla ochota švýcarského obyvatelstva „příkladná“ a nevyskytovaly se žádné vážnější potíže se zaměstnáním exulantů. Starosti vládě působila ovšem bytová situace, protože „*nově příchozí uprchlíci si nemohli najímat drahé byty, kterých bylo, jak známo ve Švýcarsku dostatek*“.³⁶⁰

Nařízení sociálním kantonálním úřadům z října 1968 výslovně uvádělo, že nově příchozím má být v dané obci poskytnuto vedle zaměstnání i vhodné ubytování. Pomoc měla být směřována především k uprchlíkům, kteří stále bydleli v provizorních podmínkách. Tak zvaná *Eingliederungshilfe* neboli pomoc se začleňováním uprchlíků spočívala v úhradě životních nákladů v daném kantonu – ubytování, stravy, ošacení, obuvi, plateb u lékaře, a dokonce i výdajů na kulturní vyžití. Navíc ti českoslovenští občané, kteří byli sezdaní a chtěli se ve Švýcarsku usadit, měli nárok na nákup zařízení domácnosti (nábytku a dalších nezbytných předmětů) prostřednictvím půjčky. S majetkem následně mohli nakládat dle uvážení, dokonce jej odprodat. V případě odjezdu ze země jej pak měli uprchlíci vrátit zpět a tento majetek měl být poskytnut k užívání další uprchlické rodině. Ohledně svobodných osob uváděla zpráva, že se „*musí spokojit, dokud jsou finančně podporováni, s jedním pokojem*“.³⁶¹

Zpráva rovněž informovala o případech, kdy českoslovenští uprchlíci opustili bydliště, které jim bylo poskytnuto, a přestěhovali se do větších měst, především do Curychu a Basileje, čímž vznikaly švýcarské sociální správě komplikace, vzhledem k nutnosti zajistit příchozím vhodné zaměstnání. Federální úřady proto měly pohyb československých občanů sledovat a o jejich přestěhování měly být v první řadě zpraveny příslušné kantonální úřady. Nejednalo se ovšem o masový jev. Ač tedy vznikly ve velkých městech, jako Curychu, Basileji nebo Ženevě, české a slovenské komunity, díky příkladné spolupráci jednotlivých kantonů, zprostředkovávání zaměstnání a finanční pomoci, se žádná ze skupin neuzavřela do ghetta, ale naopak se stala pevnou součástí švýcarské společnosti. Takto popsal příjezd

360 Tiskové konference o zasedání Švýcarské vlády z 11. září 1968. Zpravodaj 1, 16. 9. 1968, s. 4.

361 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E7175B Politische Flüchtlinge: Tschechoslowakische Flüchtlinge, sg. 25.52. Hilfe für tschechoslowakische Staatsangehörige, 25. November 1968.

a první kroky ve Švýcarsku Jaroslav Zrůst, který se v záchytném táboře rozhodl pro život v kantonu Montreaux a následně dělal závozníka ve vinných sklepích:

„Byla to sice těžká práce, ale zato jsem poznal sklepy různých podniků od Fribourgu až po Ženevu. Pak jsem dostal práci v Bielu, na jazykové hranici, a tam jsme ze známosti dostali takovou garsonku, malý byt. Já jsem začal dělat v hodinářství a moje žena žehlila v nemocnici prádlo.“³⁶²

5.1.5 Vzdělání

Umožnění studia na vzdělávacích institucích hostitelské země – ať již na základních, středních či vysokých školách – patří mezi hlavní kroky směřující k integraci nově příchozích. Dosažení kvalitního vzdělání nejen napomáhalo posrpnovým uprchlíkům uplatnit se v lépe placené profesi, a tím i získat vyšší socioekonomickou úroveň, ale vedlo také k navazování sociálních kontaktů s příslušníky majoritní společnosti. Ve školních lavicích, popřípadě na kampusech univerzit, vznikala přátelství, která pak vydržela dlouhá desetiletí. Nová síť sociálních vazeb usnadňovala exulantům identifikaci s hostitelskou zemí. V poskytování základního vzdělání dětem uprchlíků a možnosti ve studiu dále pokračovat si počínaly obě země – Rakousko i Švýcarsko – příkladně.

5.1.5.1 Rakousko

Ze statistik rakouského ministerstva vnitra, které porovnávají úroveň vzdělání mezi německy mluvícími Vídeňany a vídeňskými Čechy, je zřejmé, že obě skupiny dosahovaly v roce 1991 téměř totožných výsledků. Vídeňských Čechů s vysokoškolským vzděláním bylo o 3 % více než Rakušanů a Karel Smolle při interpretaci statistik dodal: *„Ačkoliv Češi žádné vyšší české školy nemají, došlo v jejich skupině za posledních 20 let k explozi vzdělání.“³⁶³* Zatímco počátkem sedmdesátých let mezi vídeňskými Čechy lehce převažovaly osoby s ukončenou povinnou školní docházkou (54,7 %), v roce 1991 to již nebyla ani třetina (26,7 %). Ostatně tato *Bildungsexplosion* se projevila v celé rakouské společnosti a k obdobnému rozvoji vzdělání došlo rovněž u rodilých mluvčích (viz tabulka porovnávající míru dosaženého vzdělání německy mluvících Vídeňanů s vídeňskými Čechy).³⁶⁴

362 Soukromý archiv autora, rozhovor s Jaroslavem Zrústem, Mellingen 22. 8. 2014.

363 *„Obwohl die Tschechen keine eigene höhere tschechische Schule haben, kam es in den vergangenen 20 Jahren zu einer Bildungsexplosion.“* SMOLLE-OBMANN, K.: *Österreichische Volksgruppenhandbücher*, s. 54.

364 Tamtéž.

Tabulka 5: Míra dosaženého vzdělání

	1971		1991	
	Deutschsprachige	Wiener Tschechen	Deutschsprachige	Wiener Tschechen
Hochschule und verwandte Lehranstalten	3,3 %	2,1 %	7,7 %	10,7 %
Höhere Schulen	7,7 %	5,9 %	14,6 %	20,4 %
Fachschule	8,6 %	10,6 %	13,6 %	13,3 %
Lehre	25,7 %	30,0 %	33,0 %	28,9 %
Pflichtschule	51,4 %	54,7 %	31,1 %	26,7 %

Vzhledem k tomu, že většina posrpnových uprchlíků si za místo k životu zvolila rakouské hlavní město, je více než pravděpodobné, že se i oni – respektive jejich děti, které koncem šedesátých let nastoupily do rakouských státních škol³⁶⁵ – na tomto růstu vzdělanosti podíleli. Příkladem může být Zuzana Brejchová, která přišla do Vídně na podzim 1968. V dubnu následujícího roku ji otec přihlásil na místní gymnázium. Své první dojmy shrnula během rozhovoru následovně:

„Takže mě poslali do čtvrté třídy a musela jsem dohnat mezi květnem a začátkem září latinu. Tady měli čtyři hodiny týdně latinu, takže já jsem se učila současně německy a latinsky [...]. Ty začátky byly tvrdé. To bych už zažít nechtěla. Když jsem tam začala chodit, tak bylo jasné, že se s tím musím nějak vyrovnat. Ale on se tím nikdo nezabýval. Všichni říkali: ‚Ona se to naučí,‘ protože jsem vždycky měla samé jedničky, tak to prostě zvládnu. A ve škole se tím taky nikdo nezabýval. Ve škole mi řekli, že mám rok na to, abych udělala přijímací zkoušky za třetí třídu, a já jsem se musela současně učit i na zkoušky za čtvrtou třídu gymnázia.“³⁶⁶

Zuzana Brejchová po těžkých začátcích, kdy se musela vypořádat s novou látkou i cizím jazykem, úspěšně odmaturovala a následně se dostala na prestižní vídeňskou Akademii hudebních a dramatických umění (*Hochschule für Musik und darstellende Kunst*)³⁶⁷ do oddělení filmu a televize, kde absolvovala obory dramaturgie a filmový střih. Již při studiu začala pracovat jako asistentka střihu u televizních filmů. V osmdesátých letech spolupracovala například s režisérem Bernardem Ša-

365 Ve Vídni v té době existovala, na rozdíl od meziválečného období, již jen česká škola Školského spolku Komenský (sdružující školu mateřskou, obecnou a hlavní) na Sebastianplatz. Spolek byl úzce napojen na prorežimní Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku a byl podporován, ať již finančně nebo materiálně, přímo z Prahy, což řadu posrpnových uprchlíků odrazovalo od zápisu jejich dětí do české školy. K tématu českého školství, kterému je věnována samostatná podkapitola, viz práce české historičky Vlasty Valešové, která je zároveň správkyní archivu Školského spolku Komenský. Například VALEŠ, V.: *Videňští Češi včera a dnes*.

366 Soukromý archiv autora, rozhovor se Zuzanou Brejchovou, Vídeň 9. 9. 2011.

367 Od roku 1998 se jedná o Univerzitu hudebních a dramatických umění ve Vídni (*Universität für Musik und darstellende Kunst Wien*).

faříkem na filmu *Chladný ráj*. Začátkem devadesátých let se podílela mj. na televizní sérii *The Strauss Dynasty* britsko-německé koprodukce.

O nelehkých začátcích na rakouské měšťanské škole se zmínil v rozhovoru i Gustav Líbal, který později pracoval jako elektromechanik u firmy Siemens:

„Já vím jedno. Když jsem přišel do školy v půli září, byl jsem jediný cizinec na celé škole. A dneska v Rakousku je jeden Rakušák na celé škole [smích]! Takže ti se na vás koukali, jako byste přišel odněkud z Pobřeží slonoviny. Jak to, že umíte číst a psát [smích]! Ale jinak byli celkem jako... Tady těch cizinců bylo ještě málo, tak byli i celkem hodní.“³⁶⁸

Jak o vzdělání svých dětí uvažovali v exilu jejich rodiče, doložilo i vyprávění narátorky Zdeny Kasparové, která se dostala do Rakouska již v září 1968, kde čekala na svoji dceru a manžela. Původně se měli setkat po manželových promócích, které byly v listopadu 1969, jenže československé hranice byly v té době již zavřené. Nakonec se po mnohaletém snažení podařilo, i na základě intervence Mezinárodního červeného kříže, dceru s matkou spojit v roce 1974. Dceři Vladce bylo tehdy 11 let a nastoupila do měšťanské školy (*Bürgerschule*).

„Ona vůbec do české školy nechodila, protože mluví a mluvila tenkrát bezvadně česky a neměla absolutně zapotřebí, aby do české školy chodila. Tak chodila do školy rakouské – pět let do normální měšťanky. Nechala jsem ji jeden rok opakovat, protože ona už měla v té době být ve druhé třídě měšťanky. Tak jsem ji nechala jít do první, aby začala s těmi dětmi, co přišly z obecné školy. A musím říct, že prvního půl roku vůbec nemluvila. Vůbec nevěděli, co se s ní děje. Pořád mlčela a mlčela. No a já jsem jí řekla: ‚Když přineseš první jedničku z němčiny, dostaneš 50 šilinků, což bylo tenkrát jmění. Tak si pamatuju jak dneska, že asi 15. nebo 16. listopadu přinesla ze školní práce jedničku.“³⁶⁹

Vyprávění obou narátorek popisující obtíže, s nimiž se museli potomci posrpnových uprchlíků vypořádat v novém prostředí, vystihlo situaci, kterou v začátcích integračního procesu zažívaly i stovky dalších uprchlíků. Úřady zapisování českých dětí do rakouských škol nebránily, ovšem nově příchozí museli vynaložit velké úsilí – ať již tím, že byli nuceni navázat na rakouské osnovy a doučit se se nové učivo, či zvládnout německý jazyka – aby se do neznámého systému začlenili. Největší překážkou – se kterou se ovšem potýkali i dospělí – byla neznalost jazyka. Jakmile se ji však dětem uprchlíků podařilo překonat, otevřely se jim dveře do nových sfér rakouské společnosti. Podle mnohých narátorů, s jejichž názorem se plně ztotožňuji, představuje dosažení kvalitního vzdělání jeden z hlavních znaků úspěšné integrace.

368 Soukromý archiv autora, rozhovor s Gustavem Líbalem, Vídeň 22. 9. 2011.

369 Soukromý archiv autora, rozhovor se Zdenou Kasparovou, Vídeň 7. 9. 2011.

5.1.5.2 Švýcarsko

Švýcarská rada již při otevření hranic země 30. srpna 1968 počítala v rámci začleňování československých uprchlíků s poskytováním vzdělání jejich dětem, stejně jako s udělováním stipendia zájemcům o studiu na švýcarských univerzitách, kterým by své studium financovali. Prostředky na hrazení nákladů jejich studia neměly jít ze státního rozpočtu, ale k financování měly být využity soukromé nadace, kantonální a komunální fondy.³⁷⁰ Děti československých žadatelů o azyl byly přijímány do švýcarských škol bez zvláštních nařízení. I od nich se očekávalo, že se naučí jazyk co nejdříve, doženou neznámou látku a přizpůsobí se tak svému okolí. Žádný z narátorů – pokud přijel do země s malými dětmi – jejich vzdělání na švýcarských školách dále netematizoval. Děti „*samozřejmě chodily do švýcarských škol*“³⁷¹ a jejich integraci, jak vyplývá z dalších částí nahraných rozhovorů, narátoři vnímali jako bezproblémovou.

Studenti z Československa mohli na základě výše zmíněného rozhodnutí Švýcarské rady žádat o stipendium na vybrané vysoké škole. Pokud žadatelé nesplnili kritéria ke studiu a stipendium jim nebylo přiznáno, neměly sice náklady na studium hradit švýcarské sociální úřady, ale měla být vždy těmto mladým lidem nabídnuta možnost vyučit se libovolnému povolání. S jeho volbou měly žadatelé pomáhat buď kantonální úřady pro učně (*Lehringsämter*), nebo přímo Spolkový úřad pro průmysl, podnikání a práci sídlící v Bernu. Informace o této pomoci dokumentuje například oběžník policejního oddělení spolkového justičního a policejního departmentu zasláný kantonálním sociálním úřadům v listopadu 1968.³⁷² Studium práv na univerzitě v Curychu popsal v rozhovoru Libor Šimeček, který přijel do Švýcarska s rodinou, když mu bylo sedmnáct let. Rodina se usadila v Zugu. Protože, jak vzpomínal narátor, „*východoevropské a africké [úsměv] maturity neměly prý švýcarskou úroveň*“³⁷³ musel nejprve absolvovat přijímací kurz ve Fribourgu.

„*A tam, protože jsem uměl relativně dobře německy, jsem byl jenom půl roku na jazykovém kurzu a už po čtvrt roce se se mnou rozloučili a říkali: ‚Vy to nepotřebujete.‘ Tak jsem se tam musel zabývat, k mé velké radosti, matematikou [úsměv], kterou jsem nenáviděl. Potom jsem udělal ty přijímačky a začal jsem tady studovat. Každé ráno jsem sem dojížděl a pro mě je Curych jako domov [...]. Studium bylo dobré, školu jsem dodělal. My jsme měli takovou skriptovou skupinu*

370 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E7175B Politische Flüchtlinge: Tschechoslowakische Flüchtlinge, sg. 255.2, Zusammenfassung der Ergebnisse der Konferenz Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehöriger vom 10. 9. 1969, s. 2.

371 Soukromý archiv autora, rozhovor s Marií Fischerovou, Bern 19. 8. 2014.

372 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E7175B Politische Flüchtlinge: Tschechoslowakische Flüchtlinge, sg. 255.2, Hilfe für tschechoslowakische Staatsangehörige, 25. November 1968, s. 4.

373 Soukromý archiv autora, rozhovor s Liborem Šimečkem, Curych 16. 8. 2014.

*se Švýcary [...]. Vždycky jsme se rozhodli, kdo co bude psát – na psacím stroji samozřejmě. Já jsem měl za úkol to kopírovat. To byla taková pracovní skupina. To velmi pomohlo učení.*³⁷⁴

Libor Šimeček získal právnícký titul v roce 1976 a brzy si našel práci u švýcarské pojišťovny, kde se specializoval na penzijní pojištění. V tomto odvětví pracoval dvacet let a dnes, v závěru své osobní kariéry, učí na místní obchodní škole právo pro dospělé. Úspěšné absolvování práv na švýcarské univerzitě zajistilo panu Šimečkovi nejen dobré zaměstnání, lepší životní úroveň a sociální kontakty se Švýcary, ale po letech i bezproblémově získal švýcarské občanství (viz podkapitola 5.1.2.), které potvrzovalo jeho úspěšnou integraci. Životní příběh Libora Šimečka nebyl ojedinělý. Podle zjištění Lenky Kosové si vzdělání ve Švýcarsku postupem času doplnilo 59,5 % dotázaných.³⁷⁵ V jiném výzkumu, rovněž zaměřeném na integraci uprchlíků z Československa, který provedla Renata Rendl koncem osmdesátých let, je uvedeno, že z celkového počtu dotázaných bylo 25,6 % vyučeno, 17,05 % mělo maturitu a 55,8 % Čechů a Slováků žijících od roku 1968 ve Švýcarsku mělo alespoň jeden vysokoškolský titul, přičemž mnozí jej získali až na švýcarských univerzitách.³⁷⁶ Renate Redl k tématu vzdělání dodává, že vysokoškolští absolventi v naprosté většině případů dosáhli v zemi žádaného povolání a rovněž „úspěšného pracovního postupu“.³⁷⁷

5.1.6 Komparace

Při srovnání různých kategorií strukturální integrace československých uprchlíků v Rakousku a Švýcarsku najdeme velké množství podobností. Obě zmíněné země zaplavila v souvislosti s invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa velká vlna solidarity se „statečným československým lidem“, který si svou pasivní rezistencí „tváří v tvář sovětským tankům“ na Západě získal srdce mnohých lidí. Rakousko a Švýcarsko byly prvními zeměmi, které prchajícím Čechům a Slovákům otevřely své hranice bez ohledu na potíže, které tento krok, ať již po finanční, nebo politické stránce, mohl přinést. V každé z nich se během let 1968–1969 usadilo přibližně 12 000 československých občanů. Všichni si mohli zažádat o politický azyl na základě Ženevské konvence a v naprosté většině jej také obdrželi. Spolu

374 Tamtéž.

375 KOSOVÁ, L.: *Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku*, s. 103.

376 Výzkum byl proveden mezi posrpnovými uprchlíky v roce 1988. Mezi dotazovanými převažovaly ročníky 1938 až 1948 (46 %). Většině respondentů tak bylo v době odchodu z Československa mezi 20 a 30 lety. Je proto pravděpodobné, že část z nich absolvovala některou ze švýcarských vysokých škol. Více o výzkumu: RENDL, R.: *Die Integration der politischen Flüchtlinge aus der Tschechoslowakei in der Schweiz seit 1968*, s. 243.

377 Tamtéž, s. 247.

s ním získali i řadu výhod – bylo jim zajištěno základní ubytování, obdrželi právní dokumenty (například uprchlický pas), dostalo se jim finanční pomoci či jim bylo zprostředkováno zaměstnání.

Pro Švýcarsko a jeho spolkové i kantonální úřady bylo co nejrychlejší zaměstnání uprchlíků naprostou prioritou. „Otevřená náruč“ hostitelské společnosti poskytla uprchlíkům volný vstup do jejích institucí. Vedle přístupu na pracovní trh, ke vzdělávání a bydlení jim mohlo být přiznáno po 12 letech pobytu v zemi také švýcarské státní občanství. Většina uprchlíků dosáhla po letech socioekonomického statusu srovnatelného se švýcarskou většinovou společností.

Velmi podobně se situace vyvíjela také v Rakousku, jak potvrzují archivní materiály rakouského ministerstva vnitra. Rakouský stát byl, stejně jako během maďarského povstání, i touto uprchlickou krizí zatížen nejvíce ze všech evropských zemí. Díky zapojení všech složek společnosti i mezinárodního společenství se situaci podařilo zvládnout. Navíc v souvislosti s přetrvávající hospodářskou konjunkturou nebylo pro nově příchozí obtížné brzy sehnat práci. Opuštění uprchlických táborů a získání nového zaměstnání představovaly první kroky na cestě k integraci v nové společnosti. I v případě československých uprchlíků v Rakousku byl jejich rostoucí socioekonomický status a pokročilý stupeň začlenění do většinové společnosti stvrzen po čtyřech letech přiznáním státního občanství, tedy nabytím stejných práv a povinností, jaké měli rakouští občané.

5.2 Kulturní integrace

Kulturní integrace, která představuje podle profesora Heckmanna důležitý předpoklad pro začlenění nově příchozích do života většinové společnosti, souvisí s osobnostními a behaviorálními změnami daného jedince, stejně jako s obměnou jeho životních postojů.³⁷⁸ Tyto změny se týkají především imigrantů, nicméně jejich soužití s většinovou společností mění i postoje majority. Oproti rozboru strukturální integrace uprchlíků, pro něž bylo možné využít široké spektrum archivních pramenů a publikovaných studií, následující podkapitoly věnované kulturní, identifikační a sociální integraci jsou orientovány na konkrétní jedince. Hlavním zdroj informací proto představují orálněhistorické prameny, respektive části životopisných vyprávění, v nichž narátoři popisovali změny ve svých životních postojích, v náhledu na svět i v přístupu k okolní společnosti. Ne vždy přitom bylo možné analyzovat dané prameny v jasně oddělených kategoriích kulturní, identifikační a sociální integrace, jak byly představeny v teoretickém modelu Friedrichem Heckmannem a Dominiquem Schnapperem. Proto i hranice mezi jednotlivými podkapitolami je částečně propustná a některé jevy jsou zmíněny ve více podka-

378 HECKMANN, F. – SCHNAPPER, D. (eds.): *The Integration of Immigrants in European Societies*, s. 10.

pitolách. V následující části věnované kulturní integraci jsou analyzovány dva jevy, které měly zásadní vliv na integraci a život uprchlíků v nové zemi – znalost druhého jazyka a předpokládaná kulturní blízkost.

5.2.1 Znalost jazyka

Podle archivních pramenů i sociologických studií uskutečněných mezi československými uprchlíky ovládalo pouze malé procento z nich jazyk dané země či kantonu na dostatečné úrovni.³⁷⁹ Studium popsané v předchozí části se tak netýkalo jen mladších ročníků, ale do lavic v rámci jazykových kurzů zasedla značná část Čechů a Slováků, kteří opustili zemi v letech 1968 a 1969. Podle záznamů rakouských a švýcarských úřadů byly totiž nedostatečné jazykové znalosti (*Sprachschwierigkeiten*) příchozích jednou z hlavních překážek jejich dalšího začleňování do většinové společnosti.³⁸⁰ Zde existuje první větší rozdíl mezi porovnávanými přístupy obou zemí: zatímco švýcarské úřady nabízely ve spolupráci s dalšími organizacemi, popřípadě se zaměstnavateli bezplatné jazykové kurzy na kantonální a komunální úrovni, kterých se kdokoli z uprchlíků mohl zúčastnit, v Rakousku tuto činnost vykonávali zdarma především dobrovolníci a poskytované kurzy byly placené. Zda tento rozdílný přístup ovlivnil stupeň integrace, ukázala následující analýza pramenů. Znalost jazyka dané společnosti, tato součást kulturní integrace, byla přítom pro nově příchozí v souvislosti s běžným životem nebo kariéřním postupem naprosto nezbytná.

5.2.1.1 Rakousko

Většina Čechů a Slováků, která se ocitla v rakouských uprchlických táborech, měla sice ukončené středoškolské vzdělání a odcházela za hranice s maturitou nebo výučním listem, ovšem německý jazyk na potřebné úrovni ovládalo jen malé procento z nich. V první fázi integrace patřilo proto studium němčiny k prioritám československých občanů a její zvládnutí na komunikační úrovni představovalo, podle průzkumu Ireny Mlynář-Dubské, jeden z největších problémů při budování nové existence za hranicemi Československa.³⁸¹ Slabé jazykové vybavení bylo rovněž pře-

379 Podle sociologického průzkumu uskutečněného v roce 1969 mezi československými uprchlíky mluvila pouhá 2 % z nich plynule německy. BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 392.

380 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E7175B Politische Flüchtlinge: Tschechoslowakische Flüchtlinge, sg. 255.2, Zusammenfassung der Ergebnisse der Konferenz Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehöriger vom 10. 9. 1969.

381 MLYNÁŘ-DUBSKÁ, I.: *Integrationsprobleme der Ostblockflüchtlinge in Österreich*, s. 141.

kázkou pro získání odpovídajícího zaměstnání. Narátorka Helena Baslerová, současná předsedkyně Kulturního klubu Čechů a Slováků v Rakousku, která přišla do Vídně se svým rakouským snoubencem těsně po srpnové invazi, vzpomínala na první zkušenosti v novém prostředí:

„Já jsem šla hned pracovat, protože ono to nebylo všechno tak jednoduché, jak se představuje. I když jsem se dlouho učila němčinu a rodiče mluvili a mluví, oba dva, velice dobře, tak přece jen začátek byl opravdu těžký. Bylo to takové, že si člověk říkal: ‚Aha, oni snad mluví turecky.‘ A než jsem se dostala k odpovědi, tak oni už byli [v rozhovoru, pozn. autora] jinde.“³⁸²

Vzhledem k nedostatečným jazykovým znalostem musela většina československých uprchlíků pracovat v prvních měsících v hůře placených, často manuálních, profesích. Až s postupem času, kdy se v novém prostředí více zorientovali a ovládli dostatečně německý jazyk, mohli začít budovat svou kariéru ve vystudované profesi. Jinými slovy: „*Jakmile se zlepšily jejich jazykové znalosti, následovalo jejich pracovní povýšení.*“³⁸³ Spolu s odpovídajícím zaměstnáním se zvyšovala i jejich socioekonomická úroveň a prohlubovalo se začlenění posrpnových uprchlíků do rakouské společnosti a rovněž identifikace s rakouským státem. Ovládnutí jazyka představovalo v integračním procesu základní stavební kámen.

Jak již bylo zmíněno v úvodu, rakouský stát koncem šedesátých let ještě nezprostředkoval uprchlíkům bezplatné jazykové kurzy – což je pochopitelné v souvislosti s výdaji, které musel poskytovat na bezprostřední pomoc tisícům Čechů a Slováků, kteří se nacházeli na jeho území. Ostatně rakouský státní rozpočet byl v letech 1968 a 1969 překročen, což se muselo řešit, jak zmiňuje Silke Stern, vydáním dvou nových zákonů o překročení rozpočtu.³⁸⁴ Nově přichozí si museli kurzy německého jazyka zajistit sami. Podle zaznamenaných vyjádření si byli dobře vědomi toho, že bez znalosti němčiny nebude jejich další integrace možná.³⁸⁵ Kurzy poskytované soukromými institucemi přitom představovaly pro uprchlíky značnou finanční zátěž, jak vzpomínala Zdena Kasparová:

„A tenkrát ty kurzy [němčiny, pozn. autora] byly drahé. Já jsem chodila dva semestry, a to mě stálo 800 [šilinků, pozn. autora]. A měla jsem 1 800 čistého. To úplně vím, jak dneska. Takže jsem do žádných kurzů nechodila... Teda chodila jsem ty dva semestry a pak bych to finančně nezvládla. Já jsem neměla židli, ani stůl, ani nic, a tak jsem si musela hledět, abych si mohla na něco sednout, a ne chodit na kurzy.“³⁸⁶

382 Soukromý archiv autora, rozhovor s Helenou Baslerovou, Vídeň 19. 9. 2013.

383 „*Sobald sich die Sprachkenntnisse gebessert haben, hatte dies einen beruflichen Aufstieg zur Folge.*“ In: URBANEK, M.: *Tschechische Flucht- und Arbeitsmigranten in Österreich*, s. 191.

384 STERN, Silke: *Československá emigrace v letech 1968–1969*. In: Karner, S. – Stehlík, M. (eds.): *Česko. Rakousko. Rozdělení – odloučení – spojení*. Sborník a katalog Dolnorakouské zemské výstavy. Schallaburg – Jihlava 2009, s. 130.

385 Soukromý archiv autora, rozhovor s Petrem Cejnarem, Vídeň 13. 9. 2011.

386 Soukromý archiv autora, rozhovor se Zdenou Kasparovou, Vídeň 7. 9. 2011.

I přes finanční náročnost narátoři do kurzů investovali, protože neznalost jazyka patřila k největším překážkám, se kterými se museli v novém prostředí vyrovnat, a bránila jim v další seberealizaci. Kurz německého jazyka si zaplatil i Petr Cejnar, dnešní majitel restaurátorské firmy na Beatrixgasse ve Vídni:

*„Nejdřív jsem se učil sám. Pak jsem si zaplatil kurz, ale učil jsem se hodně. Protože bez toho to nejde.“*³⁸⁷

I z výpovědí dalších narátorů vyplynulo, jak velkou pozornost věnovali novému jazyku. Většina z nich si německý jazyk osvojila na velmi dobré úrovni, někteří i s místním přízvukem, jako třeba Zuzana Brejchová, která je dnes k nerozeznání od běžného Vídeňana, přestože ještě ve svých patnácti letech německy vůbec nemluvila. Rozhovory s narátory ukázaly velké úsilí zapojit se do života majoritní společnosti. Snahu exulantů o splynutí s okolím podpořila i zhoršující se politická situace v bývalé vlasti a uzavření hranic. U některých Čechů šla tato snaha tak daleko, že kromě přerušení kontaktů s českou menšinou přestali používat rodný jazyk i v domácnosti. Věra Mayerová k tomu ve své studii dodává: *„Emigrace, rychlá integrace a asimilace byla pro mnoho emigrantů roku 68 součástí procesu vytěsnění, který vedl k odcizení a k hledání nového domova.“*³⁸⁸ Fenoménu odcizení a psychologickým aspektům života v exilu jsou věnovány další podkapitoly knihy. Na tomto místě bych jen zdůraznil, že z narátorů účastníků se výzkumu ovládli všichni německý jazyk natolik, že jim jeho používání nečinilo nejmenší obtíže. Osvojení německého jazyka posrpnovými exulanty potvrzuje i studie doktorky Mlynář-Dubské, v jejímž dotazníkovém šetření uvedlo přes 60 % bývalých československých občanů, že ovládají německý jazyk dostatečně.³⁸⁹

5.2.1.2 Švýcarsko

I Švýcarská rada si uvědomovala nutnost zlepšit jazykové znalosti uprchlíků. V závazném doporučení týkajícím se péče o nově příchozí, o jehož vypracování a zaslání sociálním úřadům informovalo policejní oddělení vládu 25. října 1968, byl zahrnut i pokyn zřídit pro přicházející Čechy a Slováky jazykové kurzy.³⁹⁰ Ty měly být pro uprchlíky z Československa vedeny bezplatně, protože účast na kurzu by

387 Soukromý archiv autora, rozhovor s Petrem Cejnarem, Vídeň 13. 9. 2011.

388 MAYEROVÁ, Věra: *Problematika asimilace vídeňských Čechů ve 20. století (do roku 1989)*. In: Basler, H. – Brandeis, M. – Kroupa, J. – Starek, J. (eds.): *Vídeňští Češi 1945–2005. K dějinám národnostní menšiny. / Die Wiener Tschechen 1945–2005. Zur Geschichte einer Volksgruppe*. Wien – Praha 2006, s. 281.

389 MLYNÁŘ-DUBSKÁ, I.: *Integrationsprobleme der Ostblockflüchtlinge in Österreich*, s. 141.

390 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E7175B Politische Flüchtlinge: Tschechoslowakische Flüchtlinge, sg. 25.52. Hilfe für tschechoslowakische Staatsangehörige, 25. November 1968.

si „jinak nemohli dovolit“.³⁹¹ Náklady na jejich provoz měly být hrazeny z kantonálních a komunálních rozpočtů, které měly využít již existujících fondů na podporu uprchlíků. V případě, že by s financováním kurzů byly potíže, měly se místní úřady obrátit na Švýcarskou ústřednu pro pomoc uprchlíkům³⁹² sídlící v Curychu, která by následně financování převzala.

Jazykové kurzy ovšem probíhaly často jen jednou týdně a výslednou znalost jazyka výrazněji neovlivnily. Samozřejmě, že pomohly uprchlíkům zorientovat se v gramatických kategoriích, rozšířit slovní zásobu a ujasnit si některé pojmy. Nicméně k dokonalému osvojení si daného jazyka již v prvních letech po příjezdu do země přispělo něco jiného – možnost začít okamžitě pracovat. Například Dana Lindhartová, která v Československu studovala zpěv na brněnské JAMU a která se později stala úspěšnou operní pěvkyní, vzpomínala v rozhovoru na začátky ve Švýcarsku následovně:

„My jsme s tou němčinou... To bylo Schwyzerdütsch, ani můj muž tomu moc nerozuměl [úsměv]. A že bych já zpívala nebo pokračovala ve studiích, na to nebylo ani pomysleno! Ta moje němčina na to nestačila a já jsem se musela zapojit do pracovního procesu. Tak jsem začala tím, že jsem [zdůraznění] šla uklízet! Po večerech. Ale to jsem se taky nenaučila německy, když je tam člověk sám a má kýbl a hadr. Pak jsem se dostala k uklízení do manufaktury, kde přizpůsobovali zápy přání zákazníka. Tam už jsem byla v té manufaktuře mezi ženskými a tam už jsem mohla mluvit. To byly ty moje začátky.“³⁹³

O jazykových kurzech se zmiňovala rovněž Iva Gikalová, jejíž rodina bydlela po příjezdu do Švýcarska v městě Grenchen v kantonu Solothurn. Zde narátorka získala nejprve zaměstnání asistentky místního lékaře. Ovšem po nějakém čase její manžel získal místo na univerzitě v Bernu a Iva Gikalová tam začala pracovat v továrně na výrobu léků Wander:

„Tam už nás bylo pět Čechů u toho Wandera. Ze začátku nám dávali minimální plat, který byl opravdu hodně nízký. Trochu s námi jednali... Nedá se říci jako s otroky, to bylo na jiném vysokém stupni, ale tak jako: ‚Co ti utečenci. Ať jsou rádi, že mají to, co dostali.‘ A my jsme srovnání neměli, ostatně ani člověk německy pořádně neuměl. Dali nám tehdy jednu hodinu týdně němčiny. To jsem se já alespoň naučila, kterým slovesným tvarům se musím vyhýbat, protože pro mě byly složité.“³⁹⁴

Firemní kurzy německého jazyka absolvoval i Petr Chour, který pracoval v elektrotechnické firmě v Aarau. Jejich bezplatné poskytnutí nově příchozím bylo dalším důkazem švýcarské „otevřené náruče“ a skvěle nastaveného integračního procesu.

391 Tamtéž.

392 Schweizerische Zentralstelle für Flüchtlingshilfe.

393 Soukromý archiv autora, rozhovor s Danou Lindhartovou, Blansko 17. 4. 2013.

394 Soukromý archiv autora, rozhovor s Ivou Gikalovou, Brno 15. 9. 2014.

„To jsem vám neříkal, když jsme se bavili, ale třeba nám firma dělala jazykové kurzy. V roce 1970 nás pracovalo ve firmě 22 Čechů. Byly pro ně normální jazykové kurzy. Jedna hodina byla v pracovní době a jedna hodina ve volném čase, takže to byl dvouhodinový blok. Zařídili učitele z aarauského gymnázia a ten nás chodil učit němčinu přímo do firmy.“³⁹⁵

Ve Švýcarsku vstupoval pro uprchlíky do otázky jazykové komunikace ještě jiný, zásadnější, faktor. Tím byla existence čtyř oficiálních úředních jazyků (němčiny, francouzštiny, italštiny a rétorománštiny), která měla vliv na rozhodování nově příchozích, ve kterém kantonu se usadí. Českoslovenští uprchlíci, pokud jim to bylo v počátcích umožněno, často volili kanton na základě jazyka, který v něm převládal. Brali přitom v úvahu svou základní znalost dané řeči, nebo naopak nechuť se daný jazyk učit. Nejčastěji si vybírali německy mluvící kantony, jako Curych nebo Basilej, a to jak kvůli alespoň elementárním znalostem němčiny, tak kvůli větším pracovním možnostem. Francouzštinu či italštinu obvykle neovládali vůbec.³⁹⁶ Hana Sládková-Koželuhová, která se po mnohaletém úspěšném sportovním působení v Kanadě usadila v Ženevě, tento fakt potvrdila v našem rozhovoru:

„Ale málo Čechů sem přišlo, protože většina šla do Curychu. Protože mluvili německy. Tady přišlo pár doktorů, kteří uměli francouzsky a tak. Takže ta komunita se tady moc nezvýšila. Z toho důvodu se i naši známi, co přišli a byli u nás asi tři neděle, potom odstěhovali do Curychu, protože oba uměli německy.“³⁹⁷

Našli se ovšem i Češi, kteří dávali naopak přednost francouzštině. Například Jaroslav Zrůst, který si již v táboře Buchs zvolil kanton Montreaux, kde pak pracoval, jak již bylo zmíněno, jako závozník do vinných sklepů, se tak rozhodl právě na základě svých jazykových preferencí:

„Já jsem se tenkrát nechtěl učit německy, tak jsem tam viděl na tabuli napsáno Montreaux, tak jsme se tam přihlásili.“³⁹⁸

Jaroslav Havelka, současný předseda Besedy Slovan v Ženevě a místopředseda Svazu spolků Čechů a Slováků ve Švýcarsku, zase vzpomínal, co jej přimělo zůstat

395 Soukromý archiv autora, rozhovor s Petrem Chourem, Zuchwil 21. 8. 2014.

396 V průzkumu, který uskutečnila Lenka Kosová v krajanské komunitě ve Švýcarsku, odpovědělo jen 2,5 % dotázaných, že ovládali v době svého příjezdu do Švýcarska německý jazyk velmi dobře, naopak 32,9 % jej neznalo v roce 1968 vůbec. Stejně procento z nich (tedy 2,5 %) odpovědělo, že ovládali velmi dobře francouzštinu. Viz KOSOVÁ, L.: *Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku*, s. 103.

397 Soukromý archiv autora, rozhovor s Hanou Sládkovou-Koželuhovou, Ženeva 16. 8. 2014. Častější usazování Čechů v německy mluvících švýcarských kantonech uvádějí i statistiky švýcarské policie z roku 1969. Viz Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E2807 Tschechoslowakei (1966–1969), sg. 09, Dokumentation für Herrn Bundespräsident W. Spühler zur Frage der Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehörigen.

398 Soukromý archiv autora, rozhovor s Jaroslavem Zrůstem, Mellingen 22. 8. 2014.

v Ženevě, i když měli s manželkou naplánovaný odchod do Rakouska nebo Německa:

„Byli jsme víceméně náhodně v Ženevě s tím, že půjdeme do Rakouska nebo Německa. I když jsme se náhodně ocitli v Ženevě, tak se naskytla možnost mít velmi rychle zaměstnání pro moji manželku [...]. V Ženevě mi nabídl oficiální úřad možnost si vybrat ze třech podniků, [dal mi jejich, pozn. autora] adresy a já jsem šel na ty adresy, kde mi v jednom závodě řekli: ‚Aha, vy jste vysokoškolák z Československa. Tak to my vás zkoušet nebudeme.‘ Řekl mi to německý šéf konstrukce. Řekl: ‚Vy svoji práci umíte. A jestli chcete, tak můžete za týden nastoupit.‘ [...] Protože jsem neznal vůbec francouzštinu, tak jsem se začal učit francouzsky.“³⁹⁹

Ať již byly preference přicházejících Čechů a Slováků v otázce jazyka jakékoliv, nyní – po téměř padesáti letech strávených ve Švýcarsku – mluví někdejší uprchlíci řečí daného kantonu naprosto bez problémů. Řada z nich si dokonce osvojila charakteristický *Schwyzerdütsch*, nebo byla nucena se naučit z pracovních důvodů i jazyk dalšího kantonu. Podle průzkumu uskutečněného Renate Rendl uvedli všichni dotázaní, že ovládají německý jazyk (respektive tzv. *Hochdeutsch*) dobře a celých 20 % z nich potvrdilo i dobrou znalost švýcarské němčiny.⁴⁰⁰ I zde platilo, že znalost oficiálního jazyka otevírala cestu k zajištění lepšího zaměstnání a získání nových sociálních kontaktů a v konečném důsledku vedla k naturalizaci – k udělení švýcarského občanství.

5.2.1.3 Komparace

Z porovnání obou posrpnových uprchlických skupin ve Švýcarsku a Rakousku vyplývá – a to jak ze statistik ministerstev, tak z nahraných rozhovorů – že obě skupiny ovládly jazyk dané země nebo kantonu na vynikající, či alespoň „dostatečné“, úrovni. Znalost tohoto jazyka přitom byla nezbytným krokem k další integraci, protože umožňovala obstarat si lepší práci a navázat nové sociální kontakty. Samotní uprchlíci si důležitost jazykové vybavenosti uvědomovali a na zvládnutí různých specifík německého či francouzského jazyka vynaložili nemalé úsilí. V některých případech šla snaha o osvojení tak daleko, že mateřštinu nahradili novým jazykem i při běžné konverzaci v domácnosti. Jednalo se ovšem o formu vytěsnění, která pomáhala uprchlíkům psychicky se vyrovnat s nelehkou realitou exilu.

Komparace přístupů obou států k jazykové otázce ukazuje, že švýcarské federální úřady si uvědomovaly důležitost jazyka pro integrační proces a doporučovaly místním správám, aby poskytovaly československým uprchlíkům bezplatné jazykové kurzy. Nicméně tyto kurzy se zásadním způsobem na osvojení si jazyka nepro-

³⁹⁹ Soukromý archiv autora, rozhovor s Jaroslavem Havelkou, Ženeva 13. 8. 2014.

⁴⁰⁰ RENDL, R.: *Die Integration der politischen Flüchtlinge aus der Tschechoslowakei in der Schweiz seit 1968*, s. 248.

jevily. Kurzy byly často hodinu či dvě týdně, a ač pomohly příchozím pochopit některé gramatické jevy nebo rozšířit slovní zásobu, samy o sobě by k dostatečnému zvládnutí jazyka nevedly. Daleko důležitější byla pro osvojení jazyka možnost okamžitě po příjezdu do hostitelské země začít pracovat. V pracovním prostředí a v interakci s většinou společnosti se Češi a Slováci naučili první fráze a obraty, navázali osobní kontakty a postupně čím dál tím více „zapouštěli kořeny“ v novém prostředí.

5.2.2 Kulturní blízkost

Ve studiích věnovaných českému exilu v Rakousku i Švýcarsku se vyskytuje tvrzení o geografické i kulturní blízkosti Čechů a Slováků s ohledem na hostitelské společnosti, která pomohla nově příchozím se snadněji integrovat.⁴⁰¹ Proti tvrzení o geografické blízkosti se nedá nic namítat. Jiná situace nastává v případě uváděné kulturní blízkosti zmíněných národů. Z analýzy získaných archivních i orálněhistorických pramenů vyplynulo několik aspektů, které tento výrok problematizují a které jsou představeny v následující části.

5.2.2.1 Rakousko: zákon o národnostních menšinách a „šok malých rozdílů“

O příbuznosti Čechů a Rakušanů svědčí nejen společná několikasetletá historie, ale například i fakt, že příjmení Novak patřilo ve Vídni donedávna k jedněm z nejčastějších. Karl Vocelka zmiňuje ve sborníku vydaném k výstavě *Doma v cizině*, která byla věnována Čechům ve Vídni ve 20. století, že „*tato dříve tak početná menšina zanechala ve Vídni své stopy nejen v ,telefonním seznamu na straně V‘, jak zpívá Georg Kreisler v ,Polce o telefonním seznamu‘, ale i v kultuře, hudbě, jazyce a kulturních dějinách Vídně*“.⁴⁰² Po dlouhá léta existence monarchie docházelo k bohaté kulturní výměně mezi českými a rakouskými zeměmi, ať již se jednalo o oblast architektury, hudby nebo místní kuchyni. Tento vzájemný vliv dokládá celá řada odborných publikací.⁴⁰³

Vídeň byla jako hlavní město podunajské monarchie magnetem pro desítky až stovky tisíc lidí přicházejících sem za prací. Už od druhé poloviny 19. století zde

401 Např.: BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 408.

402 VOCELKA, Karl: *Češi ve Vídni*. In: Valeš, V. (ed.): *Doma v cizině. Češi ve Vídni ve 20. století. / Zu Hause in der Fremde. Tschechen in Wien im 20. Jahrhundert*. Praha 2002, s. 12.

403 Například FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Brno Vídní, Vídeň Brnu. Zemské metropole a centrum říše v 19. století. Brünn – Wien, Wien – Brünn. Landesmetropolen und Zentrum des Reiches im 19. Jahrhundert*. Brno 2008; nebo WONISCH, R. (eds.): *Tschechen in Wien*.

žila velmi početná komunita pocházející z českých zemí a koncem století se podle tehdejších statistik rozrostla až na 378 000.⁴⁰⁴ Vídeň v této době dramaticky měnila svoji podobu. Počet jejích obyvatel se za poslední dvě desetiletí 19. století zdvojnásobil, přičemž příchozí z českých zemí tvořili v hlavním městě monarchie čtvrtinu z celkového počtu obyvatel.⁴⁰⁵ Vzájemné soužití rozdílných etnických skupin v monarchii ovšem nebylo vždy bez potíží. „Už před první světovou válkou se na přístupu německého obyvatelstva Vídně ke zdejším Čechům projevovaly xenofobní nálady, podporované v celém Rakousku strachem z poslovanštění monarchie. Ve druhé polovině světové války se zase dostavila nenávist k Čechům jako rozkladnému elementu ve státě.“⁴⁰⁶ O vzájemných komplikovaných vztazích obou národů vypovídá kniha rakouského novináře a spisovatele Alfreda Payrleitnera příznačně nazvaná *Rakušané a Češi. Svárlivé příbuzenství*.⁴⁰⁷

Události 20. století se výrazně projeví na stavu zdejší české menšiny. Ta byla oslabena nejprve odchodem zhruba 150 000 Čechů a Slováků⁴⁰⁸ do nově vzniklého Československa v roce 1918, perzekucí v době nacistické nadvlády po tzv. anšlusu Rakouska v březnu 1938 a následně poválečnou reemigrací tisíců jejích příslušníků v rámci akce československé vlády na znovuosídlení českého pohraničí po „odsunu“ německého obyvatelstva.⁴⁰⁹ Podle statistik klesl počet rakouských občanů, kteří doma mluvili česky nebo slovensky, ze 102 974 v roce 1900 na pouhých 4 137 v roce 1951.⁴¹⁰ Obě země od sebe navíc oddělila železná opona, která ukončila vzájemnou spolupráci, rozvíjející se ještě v meziválečné době. Nadějí na zlepšení přinesla až druhá polovina šedesátých let a následně pražské jaro. Rakušané dění v sousední zemi sledovali s velkým zaujetím a po okupaci Československa pak vítali uprchlíky jako své „bratrance“.

404 Pod toto číslo nespadali jen Češi, ale například i čeští Němci. Viz GLETTNER, Monika: *Die Wiener Tschechen um 1900. Strukturanalyse einer nationalen Minderheit in der Großstadt*. Wien 1972, s. 32.

405 Podle statistické ročenky měla v roce 1900 Vídeň 1 769 137 obyvatel. Statistik Austria: *Statistisches Jahrbuch 2014*. Statistik Austria © 2013 [online]. Dostupné z http://www.statistik.at/web_de/services/stat_jahrbuch [cit. 2014-04-17]. Více také například PAYRLEITNER, Alfred: *Rakušané a Češi. Svárlivé příbuzenství*. Praha 2003, s. 79.

406 VOCELKA, K.: *Češi ve Vídni*, s. 14.

407 PAYRLEITNER, A.: *Rakušané a Češi*.

408 Tento počet zahrnuje podle Karla Brouška jak ty, kteří odcházeli oficiální cestou přes generální konzulát ve Vídni a kterých bylo podle statistiky 105 256, tak i přibližně 40 000 až 50 000 Čechů a Slováků, kteří se vraceli sami bez spolupráce s úřady. Viz BROUSEK, K.: *Wien und seine Tschechen*, s. 34.

409 Podle *Konečné zprávy o provádění reemigrace Čechů a Slováků z Rakouska* z 30. 3. 1950 se vrátilo celkem 11 117 osob. Více HEROLDOVÁ, Iva: *Reemigrace*. In: Basler, H. – Brandeis, M. – Kroupa, J. – Starek, J. (eds.): *Vídeňští Češi 1945–2005. K dějinám národnostní menšiny. / Die Wiener Tschechen 1945–2005. Zur Geschichte einer Volksgruppe*. Wien – Praha 2006, s. 294.

410 BROUSEK, K.: *Wien und seine Tschechen*, s. 108. Rakouské úřady neprováděly sčítání lidu na základě národnosti, ale podle již zmíněné tzv. *Umgangssprache*. Dominantním a úředním jazykem byla v Předlitavsku němčina a není divu, že mnoho Čechů (a to nejenom těch žijících ve smíšených manželstvích) ji uvedlo jako svou obcovací řeč.

Češi, jejichž počet se v Rakousku během předchozích padesáti let dramaticky snížil, již tehdy nebyli vnímáni jako nepřijemná konkurence a v parafrázi na slova někdejšího vídeňského starosty Luegera jako slovanské ohrožení německého charakteru země,⁴¹¹ ale jako ti, kdo sdíleli s Rakušany stejnou historii, kulturu a podobné hodnoty. Tento postoj Rakušanů k Čechům a k dalším národům dřívější monarchie, který těmto skupinám přiznával podíl na rakouské identitě, potvrdil v roce 1976 Zákon o národnostních menšinách (*Volksgruppengesetz*). Uvedený zákon označoval skupiny „*rakouských občanů usazené a zdomácnělé na spolkovém území s jiným mateřským jazykem než němčinou a s vlastní národností*“⁴¹² za národnostní menšiny s nárokem na všestrannou podporu rakouského státu. Jednalo se především o národy, které byly před rokem 1918 součástí rakousko-uherské monarchie. Vedle Maďarů, Slovinců a Chorvatů do této kategorie náleželi i Slováci a Češi ve Vídni (později i Sintové a Romové). Následně měly vzniknout nařízením spolkové vlády z roku 1977 tzv. poradní sbory pro národnostní menšiny při Úřadu spolkového kancléře. Ustavení poradního sboru pro českou národnostní menšinu se ovšem ukázalo být kamenem úrazu a sbor vznikl kvůli vzájemným rozepřím uvnitř menšiny až v roce 1994.

Vedle rozštěpení samotné české menšiny byla problémem i nízká prestiž Čechů a Československa v očích Rakušanů. Společná, ne vždy nekonfliktní historie vytvořila také řadu vzájemných stereotypů, které podle mnoha autorů přetrvávaly ještě ve druhé polovině 20. století.⁴¹³ Češi byli vnímáni podle několika typických šablon – jako vypočítaví Švejkové, nevzdělaní *Ziegelböhm*,⁴¹⁴ nádeníci a služky či jako zrádci rozbíjející monarchii, ve zkratce jako někdo, komu se nedá věřit. Díky společné historii je Rakušané sice považovali za sobě blízké, ale tito bratřenci – kromě období pražského jara – nebyli příliš oblíbení.⁴¹⁵ Margita Urbanek k tomu s odkazem na práci svého kolegy Christopa Lehermayra poznamenala: „*Dlouhá historie vzájemného rakousko-českého soužití vytvořila oboustranné a silně zakořeněné negativní*

411 Jeden z neúspěšnějších vídeňských politiků přelomu 19. a 20. století a dlouholetý starosta hlavního města monarchie (a také antisemita) proslul tzv. německou přísahou. Každý, kdo se chtěl ve městě usadit, musel kromě doložení patřičných příjmů a prokázání desetiletého pobytu ve městě ještě přísahat, že bude napomáhat udržení „německého charakteru města“. Viz PAYRLEITNER, A.: *Rakušané a Češi*, s. 78.

412 „*Volksgruppen im Sinne dieses Bundesgesetzes sind die in Teilen des Bundesgebietes wohnhaften und beheimateten Gruppen österreichischer Staatsbürger mit nichtdeutscher Muttersprache und eigenem Volkstum.*“ *Volksgruppengesetz* 7. 6. 1976 [online]. Dostupné z: <https://www.ris.bka.gv.at/> [cit. 2014-05-18].

413 Například již zmíněný: PAYRLEITNER, A.: *Rakušané a Češi*.

414 Jedná se o obraz manuálně pracujícího a nevzdělaného dělníka pocházejícího z Čech a Moravy, který vznikl v 19. století ve Vídni v rámci pracovní migrace, kdy tisíce Čechů pracovaly v lokálních cihlářských dílnách a na stavbách.

415 Jen 50% rakouských respondentů připisovalo v průzkumu v roce 2004 Čechům pozitivní vlastnosti a shledalo je sympatickými. Viz URBANEK, M.: *Tschechische Flucht- und Arbeitsmigranten in Österreich*, s. 123.

*stereotypní kulturní obrazy.*⁴¹⁶ Nově příchozí po srpnu 1968 zažívali v prvních letech života v Rakousku stav, který Libuše Volbrachtová z Ústavu etnografie ČSAV, která odešla z ČSSR za prací do západoněmeckého Tübingenu, nazvala „*kulturním šokem malých rozdílů*“.⁴¹⁷ Mezi tyto „malé rozdílů“ patřily nejrůznější aspekty běžné sociální komunikace. Uprchlíci se museli kromě místní řeči naučit i chápat okem neviditelné zákoutí rakouské mentality, jako například rozdílné chápání přátelství, odlišný přístup k výchově dětí nebo jiný způsob vnímání pohody a volného času.

Také obraz Československa nebyl v očích rakouského obyvatelstva příznivý. V povědomí mnoha Rakušanů se jednalo o stát pod vládou komunistické strany, o diktaturu bránící základním lidským svobodám, o ekonomicky nepřilíš rozvinutý satelit Moskvy. I po válce bylo možno se setkat s tvrzením, že je to pouhý konstrukt uvedený v život versailleským systémem, který není životaschopný a časem se zákonitě rozpadne.⁴¹⁸ Spuštěním železné opony se vzájemné styky obou států – ať již na vládní či občanské úrovni – zásadně omezily. Krátkou změnu přinesla až druhá polovina šedesátých let a pražské jaro. Po jeho násilném potlačení byly kontakty mezi oběma zeměmi opět až do sametové revoluce omezeny, i přes snahu rakouského kancléře Bruno Kreiského o jejich pozvednutí.

Kulturní blízkost obou národů tak integraci posrpnových uprchlíků neusnadnila. Nízká sociální prestiž menšiny, jak o ní píše Věra Mayerová, či rovnou „*nálepka chudých lidí přicházejících z Východu, kde vládne nepořádek a hlad*“,⁴¹⁹ vedla u uprchlíků k vnitřním kulturním konfliktům, které část z nich řešila snahou o úplnou asimilaci. Když k tomu vezmeme v úvahu i zhoršující se politickou situaci v Československu a vnitřně rozdělenou českou menšinu, zjistíme, že motivací k identifikování se s původní vlastí nebylo mnoho a rakouský zákon o národnostních menšinách na tom nic nezměnil.

5.2.2.2 Švýcarsko: vystřízlivění

I v případě Švýcarska zmiňovali někteří autoři zabývající se integrací Čechů jejich kulturní a geografickou blízkost, která vedle obrovské vlny solidarity v prvních dnech a týdnech následujících po invazi vojsk Varšavské smlouvy, pomohla nově

416 „*Die lange Historie österreichisch-tschechischer Nachbarschaft ist durch das Vorhandensein einer wechselseitig stark ausgeprägten negativen Stereotypiekultur geprägt.*“ In: URBANEK, M.: *Tschechische Flucht- und Arbeitsmigranten in Österreich*, s. 126.

417 VOLBRACHTOVÁ, Libuše: *Der Kulturschock der kleinen Unterschiede*. In: Greverus, I. – Köstlin, K. – Schilling, H. (eds.): *Kulturkontakt – Kulturkonflikt. Zur Erfahrung des Fremden*. Frankfurt 1987, s. 209–218.

418 Jednalo se o součást nacistické propagandy. Více KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky. O přežití a o život (1936–1938)*. Praha 2003.

419 MAYEROVÁ, V.: *Problematika asimilace vídeňských Čechů ve 20. století (do roku 1989)*, s. 284.

příchozím snáze se začlenit do švýcarské společnosti. Toto tvrzení odpovídá skutečnosti jen do určité míry. Švýcaři se sice ztotožnili s tragickým osudem malého národa, s osudem Čechů a Slováků, kteří v jejich očích hrdinně bránili nabytou svobodu, nicméně o hrdinech samotných toho v alpské zemi mnoho známo nebylo. Zmiňovala se o tom například Marie Fischerová, která se provdala v sedmdesátých letech za svého švýcarského manžela, s nímž přišla do Bernu.

„Starší Švýcaři vzpomínali na předválečnou dobu, jak rádi jezdili do Prahy. A to i raději než do Paříže, jak mi říkali. Velmi si vážili české kultury. Musím ale podotknout, že jsem se setkala i s tím, že pádem železné opony v roce 1948 jako bychom přestali existovat. Celý západní svět, ale hlavně Švýcaři, o tom mohou mluvit, ztratili úplně jakýkoliv vztah k Čechám. Vůbec se o to nezajímali a bylo to opředeno takovým zvláštním pocitem, že tam se nesmí.“⁴²⁰

Byla to pravda. Vzájemné styky mezi oběma zeměmi byly po únoru 1948 výrazně omezeny a zprávy o Československu se objevovaly ve švýcarském tisku jen sporadicky, což změnilo na krátký čas až pražské jaro. Navíc místní krajanská komunita, která zde vznikla ještě před první světovou válkou, ztrácela na síle, stárla a jejich příslušníků ubývalo. Svaz československých spolků ve Švýcarsku, ústřední organizace zdejšího krajanského hnutí, měl v roce 1966 již jen 123 členů. Zároveň 60 % členské základny spadalo do věkové kategorie od 61 do 90 let.⁴²¹ I přes řadu aktivit byl dosah krajanských spolků směrem ke švýcarské veřejnosti omezený. Švýcaři tak s Čechy a Slováky nepřicházeli příliš do styku a o dění v jejich vlasti se příliš nezajímali. Švýcarsko rovněž po dlouhou dobu přijímalo jen velmi omezený počet uprchlíků, a například po převzetí moci komunisty v Československu v únoru 1948, kdy došlo k první velké poválečné uprchlické vlně, udělilo Švýcarsko politický azyl pouze 16 osobám z 66 žádostí.⁴²² Jak uvedl Christoph Späti: „Švýcarsko se nacházelo v roce 1948 stále ještě v procesu zvažování své budoucí azylové politiky.“⁴²³ Ostatně ještě tři následující roky dělily Švýcarsko a další země od podpisu Ženevské konvence, respektive Úmluvy o právním postavení uprchlíků.

Situace v této alpské zemi byla v roce 1968 značně rozdílná oproti předchozímu období. Jacob Tanner ve svých *Dějínách Švýcarska ve 20. století* poznamenal, že „od poloviny 60. let začalo v zemi obzvláště pohnuté desetiletí“.⁴²⁴ Celá švýcarská společnost, stejně jako společnosti v jiných západních zemích, zažívala vlnu protestů a demonstrací spojenou s novými společenskými hnutími. O slovo se i zde

420 Soukromý archiv autora, rozhovor s Marií Fischerovou, Bern 19. 8. 2014.

421 TRAPL, M. – SKOUPÝ, A. – KOUŘIL, M.: *Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku v letech 1945–1989*, s. 87.

422 BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 390.

423 „[...] dass sich die Schweiz 1948 noch in einem Umdenkungsprozess bezüglich der künftigen Asylpolitik befand.“ Tamtéž.

424 „Nach der Mitte der 1960er Jahre setzte in der Schweiz ein besonders bewegtes Jahrzehnt ein.“ TANNER, Jakob: *Geschichte der Schweiz im 20. Jahrhundert*. München 2015, s. 381.

hlásila poválečná generace odmítající „zkostnatělé“ instituce a autority všeho druhu. Vrchol těchto celospolečenských aktivit nastal v letech 1968–1970 a právě v roce 1968 probíhaly ve větších švýcarských městech tisícové demonstrace. V rámci studentských bouří na jaře a v létě toho roku obsadili studenti budovu učitelského semináře v Locarnu. Protesty mladých vyvrcholily v tzv. Globus-Krawalle 29. a 30. června 1968, kdy se v Curychu střetlo s policií asi 2 000 mladých demonstrantů.⁴²⁵ Na síle získávalo i ženské hnutí, kterému se v roce 1971 podařilo konečně vydobýt hlasovací právo pro ženy, jehož dosavadní absence byla podle švýcarského historika Jacoba Tannera „naprosto skandální“.⁴²⁶ Navíc s objevem antikoncepčních pilulek zasáhla i Švýcarsko naplno sexuální revoluce, kterou Tanner výstižně charakterizuje slovy: „*Sex, drogy a rock'n'roll – tato triáda odpovídala novému světu mladých, který byl v kontrastu k příjemnému ,ženy, víno, zpěv' jejich otců a dědů.*“⁴²⁷ I v této společenské atmosféře plné vzdoru, hledání nových začátků a svobody můžeme spatřovat příčiny velmi otevřeného přístupu k přicházejícím uprchlíkům, k „československému lidu hrdinně bojujícímu za svoji svobodu“, jak psaly švýcarské deníky.

Ovšem s tím, jak proud uprchlíků z Československa narůstal, se začaly ozývat hlasy, které kritizovaly dokořán zcela otevřené hranice a příliš benevolentně nastavené udělování politického azylu a verbalizovaly strach z nekontrolovatelného přílivu neznámých lidí. Navíc se pod palbu kritiky dostala i vláda a její „humanitární cíle“ při zvládání uprchlické krize. Například švýcarské noviny *Der Schweizerische Beobachter* v prosinci 1968 poukazyvaly na fakt, že vládě jde v případě Čechů a Slováků ve skutečnosti jen o levnou pracovní sílu pro švýcarské firmy, a „*privilegované zacházení s novými uprchlíky proto nezná žádných hranic.*“⁴²⁸ Úřady si rizik, která přinášely otevřené hranice, byly vědomy, ale vůči nově příchozím byly obezřetné z úplně jiných důvodů. Ve Spolkovém archivu v Bernu existují záznamy upozorňující na možné problémy, které by mohly pramenit z faktu, že velká část z těchto osob byli komunisté a představovali tak potenciální riziko pro švýcarskou demokracii. Důvěrná zpráva ze zasedání Spolkové rady z 10. září 1968, na němž se řešily otázky spojené se začleňováním uprchlíků, obsahovala i část nazvanou Mimořádné problémy, ve které bylo uvedeno: „*Většina dnes přicestovalých Čechoslováků jsou komunisté. Stojí za uváženou, zda se dá srovnat ,liberální' komunismus s našimi*

425 Příčinou protestů byla neochota curyšské radnice poskytnout prázdnou budovu dřívějšího obchodního domu Globus mladým na vytvoření autonomního centra mládeže. Radnice budovu chtěla dále pronajímat, což přivedlo do ulic asi 2 000 mladých lidí. Více o protestních hnutích i atmosféře v zemi v 60. letech viz TANNER, J.: *Geschichte der Schweiz im 20. Jahrhundert*, s. 381–420.

426 Tamtéž, s. 381.

427 „*Sex, Drugs and Rock 'n' Roll lautete die Trias, mit der Jugendliche eine neue Lebenswelt gegen das gemüthliche ,Wein, Weib und Gesang' der Väter und Großväter entwarfen.*“ In: Tamtéž, s. 384.

428 „*Die privilegierte Behandlung der neuen Flüchtlinge kennt keine Grenzen.*“ BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 402.

*demokratickými principy. Jak se postojí těchto lidí stojících na marxisticko-leninistických zásadách projeví vnitřně politicky, není dnes zřejmé. Existuje nebezpečí, že komunisté z Československa vytvoří skupiny, které se spojí s našimi komunisty.*⁴²⁹ Všichni uprchlíci měli zakázáno se politicky angažovat a tato zásada byla striktně dodržována i v případě československých uprchlíků. Pokud bylo známo, že do země přijíždí někdo z politických prominentů pražského jara, jako byl například Ota Šik, byl pod drobnohledem švýcarské policie hned po svém příjezdu do země, jak o tom vypovídají prameny Spolkového archivu.⁴³⁰

Další obava, kterou švýcarská vláda měla, vycházela ze zkušeností s působením československých tajných služeb na švýcarském území: *„Od konce války je Švýcarsko předmětem rozsáhlé špionáže z Československa. Přes 50 % všech špionáží jde na konto Československa. Od konce války již bylo 22 funkcionářů československé ambasády využíváno k opuštění země, 8 přímo na žádost Spolkové rady.*⁴³¹ Nutno také dodat, že aktivit agentů československé Státní bezpečnosti se obávali ve Švýcarsku také sami uprchlíci. Ze strachu, aby nezpůsobili potíže svým rodinám a známým, kteří zůstali v Československu, se proto zpočátku odmítali ve větší míře sdružovat s ostatními Čechy nebo Slováky.

Spolu s tím, jak se měnila situace v Československu a jak proud uprchlíků neustával, začaly se objevovat rovněž problémy se zneužíváním poskytnuté pomoci. O tomto jevu se zmiňoval v hodnotící zprávě spolkovému prezidentovi Hans Mumenthaler: *„Na závěr zbývá zmínit, že se potvrdilo, že také u Čechoslováků dochází tu a tam k jistému zneužívání pomoci.*⁴³² Někteří z nově příchozích utratili finanční pomoc za zboží, které nebylo v Československu k dostání a následně se s ním vrátili zpátky do země, jiní očekávali od úřadů stále větší pomoc a kladli v této souvislosti náročnější požadavky, například ohledně ubytování, ošacení či financí. V jiných případech zase českoslovenští „uprchlíci“ způsobili dluhy a poté zmizeli opět za železnou oponou.

Jakmile opadla velká „československá euforie“ z prvních měsíců po invazi, došlo ve švýcarské společnosti – tváří v tvář každodenní realitě, která tu a tam způsobovala problémy mezi nově příchozími a běžnými Švýcary a kladla větší nároky

429 Schweizerisches Bundesarchiv Bern E7175B Politische Flüchtlinge: Tschechoslowakische Flüchtlinge, sg. 255.2, Zusammenfassung der Ergebnisse der Konferenz Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehöriger vom 10. 9. 1969, s. 3.

430 Schweizerisches Bundesarchiv Bern E2807B Tschechoslowakei (1966–1969), sg. 09, Notiz für Herrn Bundespräsident Spühler, 14. 10. 1968.

431 Schweizerisches Bundesarchiv Bern, E7175B Politische Flüchtlinge: Tschechoslowakische Flüchtlinge, sg. 255.2, Zusammenfassung der Ergebnisse der Konferenz Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehöriger vom 10. 9. 1969, s. 3.

432 *„Schließlich bleibe nicht unerwähnt, dass auch bei den Tschechoslowake selbst da und dort gewisse Missbräuche festgestellt werden mussten.“* Schweizerisches Bundesarchiv Bern E2807 Tschechoslowakei (1966–1969), sg. 09, Dokumentation für Herrn Bundespräsident W. Spühler zur Frage der Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehörigen, s. 4.

na práci úřadů – k „vystřízlivění“ a poznání, že hrdinové z Československa jsou běžní lidé, kteří mají rozdílnou osobní historii a zkušenosti a s nimiž je třeba se naučit vycházet. Jak podotýká Christoph Späti, ač byla zdůrazňována kulturní blízkost národů obou zemí a přivítání Čechů a Slováků bylo otázkou kolektivní, jejich přijetí do společnosti bylo již otázkou individuální.⁴³³ Záleželo na každém jednotlivci, jak se v novém prostředí zorientoval a začlenil mezi občany švýcarského spříseženectví.

5.2.3 Komparace

Ač byly Rakousko i Švýcarsko země Československu geograficky blízké a ač bylo možné předpokládat snazší začlenění československých uprchlíků do tamního prostředí na základě kulturní blízkosti, ve skutečnosti byl pro ně integrační proces – i přes solidaritu a značnou pomoc místních úřadů – v obou zemích náročný. V Rakousku existovala v majoritní společnosti v důsledku společné, ale komplikované česko-rakouské historie vůči Čechům a Slovákům řada předsudků a negativních stereotypů, jak dokládají nejrůznější výzkumy. Ty se po odeznění vlny solidarity začaly v nejrůznějších situacích postupně projevovat. Kulturní blízkost proces začleňování příliš neusnadňovala. Naopak, složitá situace v Československu a nemožnost navštěvovat rodinu, spolu s nízkou prestiží vnitřně rozdělené české komunity vedla řadu nově příchozích ke snaze co nejvíce splynout s okolím a vytěsnit osobní historii a mateřský jazyk ze svého života. K identifikaci s českou komunitou nepřispělo ani pozdější oficiální uznání Čechů jako národnostní menšiny s nárokem na finanční pomoc od rakouského státu. Začlenění do rakouské společnosti se posrpnovým uprchlíkům podařilo, ovšem za cenu, které psychologové říkají „krize identity“.⁴³⁴

Švýcarská společnost procházela od poloviny šedesátých let, společně se západní Evropou, řadou turbulentních změn. Protestní hnutí mládeže zasáhla Švýcarsko s největší silou právě v roce 1968. Po zprávách o napadení Československa, které ve švýcarské společnosti podle Christopa Spätiho způsobily šok, se v této alpské republice zvedla vlna solidarity s touto zemí a jejími uprchlíky. Ovšem s tím, jak proud uprchlíků nepolevoval, se objevily i hlasy kritizující benevolentní azylový systém. Navíc se později potvrdily i případy zneužívání nabídnuté pomoci. Úřady a bezpečnostní síly si byly také vědomy špionáže probíhající ze strany Československa a byly obezřetné vůči uprchlíkům s komunistickou minulostí, kteří mohli v budoucnu znamenat „vnitropolitický problém“. Euforii a následné „vystřízlivění“

433 BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 402.

434 Krizí identity se jako jeden z prvních zabýval německý psycholog Erik Erikson. Viz ERIKSON, Erik: *Identity. Youth and Crisis*. New York 1968. Česky vyšly od tohoto autora knihy: *Životní cyklus rozšířený a dokončený* (2015) nebo *Mladý muž Luther* (1996), *Dětství a společnost* (2002).

vystřídalo každodenní soužití nově příchozích se švýcarskou majoritou. Ve Švýcarsku ovšem neexistovaly takové předsudky vůči Čechům, jaké se po čase projevíly v Rakousku. Ač zde byly „rozdíly v mentalitě znatelné, nebyly nepřekonatelné“,⁴³⁵ a Češi se začali – i díky možnosti začít ihned pracovat – brzy na nové podmínky adaptovat. Zpráva sekčního šéfa policie Hanse Mumenthala k problematice přijímání a integrace uprchlíků z Československa tak ve svém závěrečném zhodnocení konstatovala: „Celkově můžeme československou emigraci a její postoj označit za velmi dobrý.“⁴³⁶

5.3 Sociální integrace

Sociální integrace v Heckmannově teorii představuje začlenění nově příchozích do většinové společnosti v rámci nejrůznějších zájmových sdružení, sportovních organizací či kulturních spolků, stejně jako navázání nových vztahů s příslušníky majority v osobní rovině, což znamená vznik nových přátelství, manželství či partnerských vztahů.⁴³⁷ Opět dostanou slovo orálněhistorické prameny, jejichž analýza mi dovolila zaměřit pozornost na konkrétní postoje jednotlivců a jejich životní příběhy. V této podkapitole přibližuji způsoby, jakými nově příchozí navazovali kontakty v rámci integračního procesu, a také konkrétní zájmová sdružení, ve kterých se angažovali. Popis jejich sociální integrace v Rakousku a Švýcarsku rozdělují v knize na tři části: a) členství v zájmových a církevních organizacích, b) smíšená manželství; c) osobní vztahy mezi nově příchozími a majoritní společností. Závěry jsou podpořeny statistikami z několika sociologických průzkumů uskutečněných mezi Čechy žijícími v Rakousku a Švýcarsku po roce 1968.⁴³⁸

435 Tamtéž, s. 403.

436 „Im Großen und Ganzen darf die Zusammensetzung der tschechoslowakischen Emigration sowie deren Haltung als sehr gut bezeichnet werden.“ Schweizerisches Bundesarchiv Bern E2807 Tschechoslowakei (1966–1969), sg. 09, Dokumentation für Herrn Bundespräsident W. Spühler zur Frage der Aufnahme und Eingliederung der tschechoslowakischen Staatsangehörigen, s. 5.

437 Viz HECKMANN, F. – SCHNAPPER, D. (eds.): *The Integration of Immigrants in European Societies*, s. 10.

438 Pro Rakousko mezi ně spadají již zmíněné studie Ireny Dubské, Margity Urbanek či Věry Mayerové a pro Švýcarsko potom studie Lenky Kosové a Renate Rendl. Viz MLYNÁŘ-DUBSKÁ, I.: *Integrationsprobleme der Ostblockflüchtlinge in Österreich*; URBANEK, M.: *Tschechische Flucht- und Arbeitsmigranten in Österreich*; MAYEROVÁ, V.: *Integrační procesy na příkladu etnických menšin ve Vídni*, s. 123–164; KOSOVÁ, L.: *Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku*, s. 101–107; RENDL, R.: *Die Integration der politischen Flüchtlinge aus der Tschechoslowakei in der Schweiz seit 1968*, s. 239–253.

5.3.1 Rakousko

5.3.1.1 Členství v zájmových organizacích

Obecně se dá říci, že Češi opouštějící Československo koncem šedesátých let se zpočátku členství v nejrůznějších organizacích vyhýbali – a to nejen organizacím hostitelské společnosti, ale i českým krajanským sdružením a spolkům. Důvodem byla jednak obava, aby svou činností – pokud by se o ní dozvěděla Státní bezpečnost – nezpůsobili potíže příbuzným, kteří zůstali ve vlasti, jednak nechut se angažovat po letech nuceného sdružování se v socialistických organizacích (například v Československém svazu mládeže) a povinné účasti na průvodech a slavnostech.⁴³⁹ Pokud někdo vstoupil do politické strany – jako například Přemysl Janýr nebo Vladimír Čevela do Sociálně demokratické strany Rakouska – jednalo se o výjimky. Pan Čevela, který opustil Československo v roce 1970 a v Rakousku pracoval u firmy Philips, vzpomínal, jak se stal členem Socialistické mládeže SPÖ:

„Když jsem tady byl sám, tak jsem se tady procházel těmi uličkami a zjistil jsem, že na rohu ne daleko místa, kde jsem bydlel, se ozývá hudba. Tak jsem tam nakoukl, no a tam byli samí kluci a holky, 14, 15 roků, a oni hned: ‚Pojď dál! Pojď hned dál.‘ Já jsem měl v té době 22. Velice jsme se spřátelili, přestože jsem byl o pár roků starší. To totiž byla Sozialistische Jugend, Socialistická mládež. U nás by to byl jako Pionýr. Tak tam jsem zažíval nejpěknější chvíle. Na začátku jsme dělali výlety atd. Ale když potom zjistili, že jsem starší 18 let, mi řekli, že musím vstoupit do strany. A v té straně jsem ještě dodneška. SPÖ, Socialistická strana Rakouska.“⁴⁴⁰

5.3.1.2 Členství v církevních organizacích

Jiná však byla situace v případě církevních nebo sportovních organizací. Především lidé, kteří byli za svou víru v komunistickém Československu pronásledováni, nacházeli cestu do místních církví. V Rakousku se posrpnoví uprchlíci hlásili převážně k římskokatolické církvi. Společná víra, sdílené hodnoty a podobný postoj k životu usnadnily mnohým těžké období začátků v nové zemi, kdy prožívali časté pocity vykořenění, ztrátu perspektivy i touhu po návratu. Ve Vídni byla řada českých katolických organizací a dva „české“ kostely, kde se sloužily mše svaté v českém jazyce.⁴⁴¹ Anna Žaloudková, která přišla do Rakouska ze Švýcarska

439 Srov. MAYEROVÁ, V.: *Problematika asimilace vídeňských Čechů ve 20. století (do roku 1989)*, s. 282.

440 Soukromý archiv autora, rozhovor s Vladimírem Čevelou, Vídeň 1. 10. 2011.

441 Bohoslužby v českém jazyce se konaly ve Vídni od roku 1820 v kostele Panny Marie na nábřeží (*Maria am Gestade*), který byl proto místními obyvateli považován za „český“, ačkoli české menšince nikdy nepatřil. Až v roce 1908 vídeňští Češi zakoupili pro českou duchovní službu kostel Nejsvětějšího Vykupitele na ulici Rennweg. Kostel je dodnes ve vlastnictví Jednoty svatého Metoděje. Více VALEŠ, Vlasta: *„In meinem Herzen bin ich immer noch eine Tschechin...“ Das Leben der Tschechen in Wien. In:*

v roce 1975, při otázce, jak probíhalo seznamování s novými lidmi v první fázi integračního procesu, zavzpomínala:

„To bylo zase přes kostel. U mě to bylo vždycky přes kostel, protože tam byli ti lidé. Tady bylo vždycky známo, že těch Čechů bylo ve Vídni hodně a tam, kde jsme se dnes setkali [český Katolický klub ve Vídni, pozn. autora], tak některé z těch lidí znám od toho roku sedmdesát pět, kdy jsem sem přišla.“⁴⁴²

Podobně se uprchlíci postupně začleňovali do majoritní společnosti prostřednictvím sportovních aktivit. Dle řady narátorů například Češi „zbožňovali“ volejbal a hráli jej na řadě míst i závodně za místní, převážně amatérské týmy.⁴⁴³ Otázce členství v českých krajských spolcích a sdruženích v Rakousku a Švýcarsku je věnována následující kapitola, která se zabývá českou národní identitou. Na tomto místě chci však uvést závěry průzkumu Ireny Mlynář-Dubské, která v sociologickém šetření zjistila, že spolu s ovládnutím německého jazyka, růstem socioekonomické úrovně a délkou pobytu v zemi se zvyšovala i účast posrpnových exulantů v nejrůznějších rakouských organizacích. Naprostá většina uprchlíků (92,3 %), která přišla do země před rokem 1978, se v průzkumu uskutečněném o deset let později přihlásila k účasti v některém z rakouských sdružení.⁴⁴⁴

5.3.1.3 Osobní rovina

Postupem času se měnil také vztah československých uprchlíků z roku 1968 k rakouské většině. Zprvu cizí prostředí, jazyk i lidé se stávali stále více známými, hrany rozporů se otupovaly, šok „malých rozdílů“ postupně mizel a nové prostředí se s přibývajícimi roky měnilo v domov. Odpovídající zaměstnání, studium na místních školách nebo členství v zájmových sdruženích – všechny tyto činnosti přinášely nové kontakty a nová přátelství. Naprostá většina narátorů měla v době realizování rozhovorů přátele nejen mezi českou komunitou, ale také mezi rakouskou většinou. Helena Baslerová, která pracovala jako projektantka vídeňské firmy, vzpomínala, jak se na pracovišti vyvíjel vzájemný vztah mezi ní a její kolegyní:

„Tam byla sekretářka našeho ředitele. Ona byla velice odměřená. Ale tam to pokračovalo asi takto: tak za dva roky mi řekla: ‚No jo, tak vy jste sice Češka, ale jste hodná Češka.‘ A za čtyři

Knoz, T. (ed.): Tschechen und Österreicher. Gemeinsame Geschichte, gemeinsame Zukunft. Brno 2006 s. 223–239.

442 Soukromý archiv autora, rozhovor s Annou Žaloudkovou, Vídeň 15. 9. 2013.

443 Soukromý archiv autora, rozhovor se Zuzanou Brejchovou, Vídeň 9. 9. 2011.

444 MLYNÁŘ-DUBSKÁ, I.: *Integrationsprobleme der Ostblockflüchtlinge in Österreich*, s. 113.

roky říkala: „Ano, oni taky někteří Češi můžou být hodní.“ A po šesti letech spolupráce řekla: „No, tak víte, oni jsou všude zlí lidé“ [pousmání].⁴⁴⁵

Podobný průběh vzájemného sblížování zmiňovali i další narátoři. Je pravda, že začátky byly těžké téměř pro každého a že fáze začleňování trvala u každé osoby rozdílně dlouho, v závislosti na pracovní pozici a jazykových schopnostech. Margita Urbanek cituje ve své studii české respondenty, kteří do země přišli jako uprchlíci, a dlouhou dobu se jim nedařilo navázat nové vztahy. U majoritní společnosti jim přitěžoval buď nízký sociální status spojený s pozicí uprchlíka („*Když zjistili, že jsem cizinec a nemám ani auto, tak byl konec*“), nebo potíže s ovládnutím jazyka („*Jakmile uslyšeli, že mám přízvuk, hovor ukončili*“).⁴⁴⁶ Pro některé uprchlíky již nebyla navázaná přátelství „*taková jako předtím*“. Jeden nejmenovaný respondent uvedl, že v Čechách je komunikace „*daleko více přímá a emocionálnější*“.⁴⁴⁷ Kvůli existujícím rakouským předsudkům a malé prestiži české menšiny bylo navazování skutečných přátelství obtížné. Nicméně s prodlužující se délkou pobytu v nové zemi se počáteční problémy dařilo postupně překonávat a dnes, po téměř padesáti letech života v Rakousku, se cítí většina narátorů být součástí rakouské společnosti. Již v roce 1988 odpovědělo kladně 83 % dotázaných původem z Československa na otázku, zda udržují přátelské vztahy s Rakušany.⁴⁴⁸ Na otázku pátrající po pocitu domova a míře sounáležitosti s novým prostředím odpověděla například režisérka Zuzana Brejchová:

„Nikdo mi neupírá právo, že jsem tady místní. Když jsem někde třeba říkala, že nejsem původem Rakušanka, tak se na mě lidé kolem mě podívali a říkali: ‚Ty jsi naše! Ty k nám patříš.‘ A bylo jedno, odkud pocházím.“⁴⁴⁹

5.3.1.4 Smíšená manželství

Pochopitelně vedle přátelství vznikaly mezi nově příchozími a rakouskou majoritou také partnerské vztahy a zakládala se nová manželství. Takto například vzpomínal na setkání se svojí budoucí ženou Vladimír Čevela:

„Ale to už jsem poznal moji manželku. Ne v kavárně nebo na diskotéce, ale [potkali jsme se, pozn. autora] jako dva pacienti v nemocnici. To je taky zajímavé, my jsme se potkali jako pacienti v nemocnici a po dvou letech jsme se vzali.“⁴⁵⁰

445 Soukromý archiv autora, rozhovor s Helenou Baslerovou, Vídeň 19. 9. 2013.

446 URBANEK, M.: *Tschechische Flucht- und Arbeitsmigranten in Österreich*, s. 222.

447 Tamtéž, s. 221.

448 MLYNÁŘ-DUBSKÁ, I.: *Integrationsprobleme der Ostblockflüchtlinge in Österreich*, s. 115.

449 Soukromý archiv autora, rozhovor se Zuzanou Brejchovou, Vídeň 17. 9. 2013.

450 Soukromý archiv autora, rozhovor s Vladimírem Čevelou, Vídeň 1. 10. 2011.

Při bádání v archivech během několika terénních výzkumů se mi přesné statistiky týkající se výhradně počtu smíšených manželství mezi Rakušany a československými uprchlíky z roku 1968 nepodařilo nalézt. Nicméně z pozorování i z vyprávění narátorů je možno soudit, že jejich počet byl značný. Mezi narátory účastnicími se výzkumu bylo 60 % těch, kteří založili rodinu s rakouským partnerem či partnerkou a u jejich dětí dosahovalo toto číslo až 90 %. Snižoval se i počet česky hovořících domácností. V roce 1981 uvádělo češtinu jako obcovací řeč jen 5 168 obyvatel Rakouska.⁴⁵¹ Tento statistický údaj je důsledkem řady faktorů, včetně odchodu některých žadatelů o azyl z roku 1968 dále do zahraničí nebo silného asimilačního tlaku a touhy posrpnových exulantů začlenit se do většinové společnosti, ale jistě se na tomto nízkém čísle projevil i nárůst smíšených manželství. Zmiňuje se o tom ve své studii také Věra Mayerová: „*Pokud se oženili s Rakušankou nebo s ní žijí ve společné domácnosti, je partner vystaven silnému asimilačnímu tlaku.*“⁴⁵² Totéž pochopitelně platilo i v případech, že se žena vdala za Rakušana. V obou případech se v těchto domácnostech mluvilo německy. Vesměs zde platí již zmíněné závěry, že počet smíšených manželství se zvyšoval s tím, jak se nově příchozí začleňovali do většinové společnosti a jak se zvyšovala jejich socioekonomická úroveň.

5.3.2 Švýcarsko

5.3.2.1 Členství v zájmových organizacích

Obdobný vývoj, jakým prošli Češi v Rakousku, je charakteristický i pro Čechy, kteří se usadili po roce 1968 ve Švýcarsku. Pro sociální integraci uprchlíků – ať již pro vztahy na osobní úrovni nebo členství v zájmových organizacích – bylo zásadních několik faktorů shodných s popsáním procesem integrace uprchlíků v Rakousku. Rozhodující byla možnost získat zaměstnání hned po vstupu do země. Povolání znamenalo nejen jistý finanční příjem, ale i způsob, jak si osvojit jazyk a navázat první kontakty se švýcarskou majoritou. Nově příchozí tak získali tolik potřebnou stabilitu v prvních měsících v novém prostředí a postupem času – v závislosti na individuálních zájmech – si nacházeli cestu nejen do krajanských, ale i do výhradně švýcarských spolků a zájmových sdružení. Vyjma zákazu politické činnosti,⁴⁵³ jimž se podmínky ve Švýcarsku odlišovaly od podmínek v Rakousku, jim byly dveře lokálních organizací a sdružení otevřené. Karel Kukul vzpomínal:

451 Archiv Forschungszentrum für historische Minderheiten, fond Pozůstalost Karla Mataly, reg. č. 27/11125. Wohnbevölkerung 1981 mit österreichischer Staatsbürgerschaft nach ausgewählten Umgangssprachen und Bundesländer.

452 MAYEROVÁ, V.: *Problematika asimilace vídeňských Čechů ve 20. století (do roku 1989)*, s. 284.

453 O zákazu politické činnosti se zmiňuje i Christoph Späti viz BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tiber, Tschechen und Slowaken*, s. 402.

„My jsme se taky hned zapojili. Já jsem zpíval ve sboru, tak jsem se tam přihlásil do sboru. Věděl jsem, že se přizpůsobím. Dnes jsou tady lidé, kteří drží jen se svými krajany a nechtějí se nijak aklimatizovat tady na život. Ti to mají samozřejmě těžší. Ale u nás to šlo celkem, jak říkám, hladce. V práci i bydlení. Hodně jsme s nimi spolupracovali v různých spolcích.“⁴⁵⁴

5.3.2.2 Členství v církevních organizacích

Ještě výrazněji než v Rakousku přispívaly k integraci uprchlíků jednotlivé církve. Pokud byl nově příchozí věřící, nacházel automaticky cestu do jednotlivých místních církví, které nově příchozí vítaly. Náboženské vyznání uprchlíků zjišťovaly i švýcarské úřady, protože příslušnost k církvi ovlivňovala placení daní. Například narátor Jaroslav Zrůst, který byl členem Církve československé husitské, vzpomínal na vyplňování formuláře při příjezdu do Švýcarska i na strategie, které někteří českoslovenští uprchlíci volili, aby z dané situace vytěžili maximum:

„Dokonce tady byli lidé, kteří když zjistili, že Židé podporují svoje lidi, tak se přihlásili na židovskou víru [úsmev]. Znal jsem asi dva. Když jsme sem přišli, tak se nás ptali v nějakém dotazníku – protože tady se platí podle církve daně – na vyznání. A při téhle příležitosti, když ti lidé zjistili, že když půjdou k židům, takže dostanou nějakou podporu, tak to napsali [...]. Já jsem byl [zapsán, pozn. autora] jako evangelík.“⁴⁵⁵

V celkové skladbě posrpnových uprchlíků převažovali Češi a Slováci katolického vyznání. Pokud byli praktikujícími katolíky, poskytovala jim církevní organizace širokou paletu možností k intenzivnějšímu zapojení se do místní společnosti. Ať již se jednalo o společné výlety, sborový zpěv, nebo účast na bohoslužbách – to vše byly aktivity, kterých se nově příchozí mohli účastnit. Marie Fischerová, která se do Švýcarska provdala v roce 1976, odpověděla na otázku, zda má švýcarské přátele, následovně:

„Určitě! Ale vždycky je to na ‚Ebene‘ [úrovni, pozn. autora] nějakého zájmu [...]. Já mám zase hodně přátel na poli mé křesťanské angažovanosti, protože tam se spolu stýkáme, zpíváme, přemýšlíme, filozofujeme. To je to, co naplňuje moji potřebu. A taky mám přítelkyně Češky, které měly stejný osud, že se také vdaly za Švýcara, protože tam je ta styčná plocha našeho života tady velká. Přišly jsme sem za stejných podmínek.“⁴⁵⁶

454 Soukromý archiv autora, rozhovor s Karlem Kukalem, Bern 25. 10. 2013.

455 Soukromý archiv autora, rozhovor s Jaroslavem Zrústem, Mellingen 22. 8. 2014.

456 Soukromý archiv autora, rozhovor s Marií Fischerovou, Bern 19. 8. 2014.

5.3.2.3 Osobní rovina

Právě v církevních či zájmových organizacích a na pracovištích vznikaly nové přátelské vazby a známosti. Závěry výzkumu Renate Rendl potvrdily, že nově příchozí měli po letech života ve Švýcarsku stejně silné sociální vazby na švýcarskou většinu jako na českou krajanskou komunitu. Okruh jejich známých se dělil přibližně stejnou měrou na Čechy a Slováky, kteří s nimi přišli v rámci uprchlické vlny roku 1968, a na Švýcary, se kterými se seznámili v průběhu integračního procesu. Přitom celých 49% z nich bylo schopno se bavit (alespoň na základní úrovni) se svými švýcarskými známými již zmíněnou *Schwyzerdütsch*, což je značně vysoké číslo svědčící nejen o zvládnutí obtížného jazyka, ale také o vysoké úrovni integrace do společnosti.⁴⁵⁷ Klíčem k ní bylo již zmíněné zaměstnání, což potvrdila během společného rozhovoru se členy Sokolské župy švýcarské i Eva Svobodová, která s manželem přišla do Švýcarska v roce 1969:

*„Já bych chtěla dodat, že když jsme ještě tady pracovali, tak pracujete mezi Švýcary a najdete si přátele. Někdo vám vyhovuje, někdo vám nevyhovuje. Já jsem pracovala u novin a dlouho jsme se stýkali se švýcarskými rodinami, ať již na oslavách narozenin, nebo jen tak. Dobře jsme si rozuměli.“*⁴⁵⁸

Jeden zajímavý osobní postřeh, který ovšem zazněl z úst účastníků výzkumu vícekrát, přinesl v rozhovoru Libor Šimeček, když poukázal na odlišnou švýcarskou mentalitu. Ta podle narátorů občas vedla ke vzniku nedorozumění mezi Švýcary a jejich novými spoluobčany.

*„To je spojené s mentalitou Švýcarů. Kdo to nezná... Ale řekl bych, že za těch dvanáct let by to měl poznat. Švýcar je takový zdvořilý, ochotný, ale obrácený do sebe. Když chcete navázat kontakt, tak ho musíte pozvat na českou kuchyni. Tu mají strašně rádi – pivo, víno, knedlíky. Když ale ten kontakt nenavázete a jen si pětkrát za den řeknete někde ve městě nebo v domě zdvořile: ‚Dobrý den‘, tak nic.“*⁴⁵⁹

5.3.2.4 Smíšená manželství

V otázce smíšených manželství vycházím opět z provedeného výzkumu – z dvanácti narátorů jich pět žije nebo žilo ve smíšených manželstvích, a ač jsem při pátrání v archivu nenalezl přesné statistiky, mohu uvést na základě pozorování uskutečněného během terénního výzkumu v krajanské komunitě v létě 2014, že

457 RENDL, R.: *Die Integration der politischen Flüchtlinge aus der Tschechoslowakei in der Schweiz seit 1968*, s. 248–249.

458 Soukromý archiv autora, rozhovor se členy Sokolské župy švýcarské, Zuchwil 21. 8. 2014.

459 Soukromý archiv autora, rozhovor s Liborem Šimečkem, Curych 16. 8. 2014.

smíšená manželství mezi nově příchozími Čechy a Švýcary byla běžná. I v tomto případě platilo, že čím více se blížila sociální a ekonomická úroveň nově příchozích většinové společnosti, tím více stoupal i počet smíšených manželství. U dětí narátorů potom dosahovaly tyto svazky procentuálně až 90 %, což svědčí o výborné integraci posrpnových uprchlíků do švýcarské majority. Jak probíhala v těchto manželstvích výchova dětí, vyprávěla narátorka Marie Fischerová žijící v Bernu, jejíž všechny tři děti umí česky i německy.

„Nejméně [česky, pozn. autora] umí ta nejmladší, protože to už potom i děti začaly doma mluvit německy, a navíc tatínek byl Švýcar. To nejde potom doma mluvit česky. Musí se to držet tak, že s českými přáteli a rodinou se mluví česky, ale tady v rodině, s babičkou, se mluví německy. Nejde prostě děti takto izolovat.“⁴⁶⁰

5.3.3 Komparace

I u hlediska sociální integrace posrpnových exulantů do rakouské a švýcarské společnosti existuje mezi skupinami v obou zemích řada styčných bodů. Analýza pramenů se soustředila na tři úrovně společenské participace – na účast v zájmových i církevních organizacích, na četnost smíšených manželství a na osobní vztahy, které uprchlíci v hostitelských společnostech navazovali. U obou skupin – jak u Čechů žijících v Rakousku, tak i těch, kteří si za svůj domov zvolili Švýcarsko – platilo, že ruku v ruce s nárůstem jejich socioekonomické úrovně a délkou pobytu, rostlo i jejich aktivní zapojení do života většinové společnosti. Přestože začátky byly v nových zemích těžké a exulanty provázely pocity vykořenění a ztráty stability, díky možnosti začít okamžitě pracovat započal integrační proces a na jeho konci bylo úspěšné sociální začlenění téměř všech bývalých „československých uprchlíků“.

Ze sociologických výzkumů vyplynulo, že se velká většina (v Rakousku až 92 %) nově příchozích v průběhu let zapojila do nějakého zájmového sdružení či církevní organizace a aktivně se podílela na jejím chodu. Především členství v místních církvích, z nichž posrpnoví uprchlíci nejčastěji příslušeli k církvi římskokatolické, poskytovalo v začátcích exulantům tolik potřebné zázemí a výrazně usnadňovalo sociální integraci. Zde navazovali nové kontakty a vznikala nová přátelství. Mnozí z těch, co opustili Československo po roce 1968, měli v okruhu svých přátel i příslušníky rakouské a švýcarské majority, s nimiž podnikali společné aktivity. Ať již se jednalo o výlety, oslavy narozenin, nebo společná posezení, na kterých se nejen utužovala přátelství, ale vznikaly i nové známosti. Téměř 50 % mnou oslovených narátorů žilo ve smíšených manželstvích a tyto svazky byly u exulantů v obou zemích poměrně časté, což svědčí o vysoké úrovni jejich integrace. Obdobné závěry

⁴⁶⁰ Soukromý archiv autora, rozhovor s Marií Fischerovou, Bern 19. 8. 2014.

přineslo rovněž i několik na sobě nezávislých sociologických průzkumů uskutečněných mezi Čechy v Rakousku a Švýcarsku.

5.4 Identifikační integrace

Posledním aspektem, který rozebírá Heckmannova teorie integrace, je psychologické hledisko integrace neboli míra pocitu sounáležitosti a ztotožnění se s hostitelskou zemí, jejími institucemi a obyvateli.⁴⁶¹ Tento aspekt se částečně překrývá s otázkou zachování národní identity u posrpnových exulantů. I v tomto případě se obsahová analýza soustřeďuje na orálněhistorické prameny doplněné o zjištění již zmíněných sociologických průzkumů. Právě nahrané rozhovory s posrpnovými uprchlíky přinášejí cenné pohledy na dlouhá léta strávená v nové zemi. Hlavní zkoumanou kategorií, vedle niterného pocitu sounáležitosti s hostitelskou společností, bude v této kapitole to nejdůležitější v životě každého jednotlivce – pocit domova.

5.4.1 Rakousko

V této závěrečné části se protínají všechny dříve zmíněné jevy, které byly zásadní pro integrační proces – obrovská solidarita vůči československým uprchlíkům v prvních měsících po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa, vstřícný přístup vlády i úřadů při udělování nezbytných povolení k pobytu a politického azylu, pracovní příležitosti a také vysoká motivace a snaha nově příchozích se co nejdříve začlenit do běžného života. Všechny tyto faktory měly vliv na začleňování narátorů, kteří strávili téměř padesát let života za hranicemi své původní vlasti, do většinové společnosti. Míra identifikace jistě závisela na osobních zkušenostech každého jednotlivce, který se ocitl koncem šedesátých let v Rakousku. Někteří uprchlíci prožívali zpočátku řadu osobních krizí, které řešili snahou co nejvíce se přizpůsobit okolí. I přes tuto snahu se cítili být v novém prostředí cizinci, či občany druhé kategorie, a nemohli se po nějakou dobu sžít s novou situací.⁴⁶² Jistý vliv na to měla i malá prestiž české menšiny v Rakousku a přetrvávající předsudky většinové společnosti založené na společné historii. Ovšem s postupem času – s osvojením si jazyka, získáním lepšího zaměstnání a postavení, vytvořením nových

461 Viz HECKMANN, F. – SCHNAPPER, D. (eds.): *The Integration of Immigrants in European Societies*, s. 11.

462 Více než polovina dotázaných v průzkumu Ireny Mlynář-Dubské odpověděla, že začátky pro ně byly obtížné, či dokonce značně obtížné. Nelehkému prvnímu stupni integrace věnovala Irena Dubská celou závěrečnou kapitolu, ve které rozebrala vztah mezi emigrací, respektive útekem ze země, a psychologickou zátěží, kterou způsobuje tento akt jednotlivcům i celým skupinám osob. Viz MLYNÁŘ-DUBSKÁ, I.: *Integrationsprobleme der Ostblockflüchtlinge in Österreich*, s. 150.

sociálních vazeb – rostl i pocit sounáležitosti se zemí, která v minulosti otevřela exulantům dokořán své hranice. Mnozí z tehdejších uprchlíků si uvědomili, že v novém prostředí zakořenili, až v momentě zhroutil komunistického režimu v Československu na podzim roku 1989. Spisovatel Milan Ráček vzpomínal na první návrat do vlasti po mnoha letech strávených ve Vídni následovně:

*„Přitom jsem si uvědomil, že nás emigranty tam moc rádi nemají. A jsme zase u dané otázky. Ačkoliv nezapíráme náš původ, ba naopak, tak zde [v Rakousku, pozn. autora] nemáme pocit, že sem nepatříme. V našem bývalém domově ten pocit máme. A to je také ten důvod, proč pro nás otázka návratu neexistuje. Rozhodně jsme ale nezažili, i nadále budeme, kde se dá, propagovat českou kulturu a nabádat ke snášenlivosti.“*⁴⁶³

Náhlá možnost návratu spojená se srovnáním obou společností vedla mnoho Čechů, kteří opustili zemi v letech 1968–1969 k poznání, že dříve hostitelské země – s částečně cizími zvyky a obyvatelstvem hovořícím jiným jazykem – se staly po více než dvaceti letech jejich novým domovem. Výstižně tento pocit vyjádřily v rozhovorech narátorky Zuzana Brechová a Helena Baslerová:

*„Já jsem Rakušanka samozřejmě občanstvím a čtyřicet pět let tady žiji, takže jsem tady... neřekla bych zakořeněná, ale [přemýšlí, pozn. autora] prostě jsem tady doma. Víím, že ráno, když vstanu a půjdu doleva, tak je to tak [ukazuje], a když doprava, tak je to jinak. A nikdy mi neupírá to právo, že jsem tady místní.“*⁴⁶⁴

*„Podívejte se, doma už jsem tady [ve Vídni, pozn. autora]. Tady mám rodinu, zázemí, kulturu, tady mám svoje Abo [Abonnement/ předplatné, pozn. autora]. Když přijedu do Prahy a setkám se tam s lidmi, které znám a se kterými jsme stejně naladěni, tak se cítím doma i tam.“*⁴⁶⁵

I pro rakouskou společnost se stali bývalí posrpnovní uprchlíci z Československa její součástí, jak vyplývá nejen z prohlášení narátorů („nikdo mi neupírá to právo, že jsem tady místní“), ale i z pozdějších průzkumů. Zajímavé výsledky přinesly v tomto směru i sociologické sondy vedené Irenou Mlynář Dubskou a o dvacet let později i Margitou Urbanek. Irena Dubská, která se zabývala ve své práci psychologickými, sociálními a ekonomickými problémy uprchlíků, položila dotazovaným otázku, zda by i přes všechny problémy, které jsou s uprchlictvím a následnou integrací spojené, pokud by o nich věděli, opustili svoji zemi. Na tuto otázku odpovědělo ANO nebo SPÍŠE ANO celých 84 % dotázaných a pouhá 2 % odpověděla NE.⁴⁶⁶ Také na další otázku, zda se cítí v Rakousku doma, většina dotázaných Čechů a Slováků odpověděla ANO.⁴⁶⁷

463 Soukromý archiv autora, rozhovor s Milanem Ráčkem, Sitzendorf an der Schmida 14. 9. 2011.

464 Soukromý archiv autora, rozhovor se Zuzanou Brechovou, Vídeň 17. 9. 2013.

465 Soukromý archiv autora, rozhovor s Helenou Baslerovou, Vídeň 19. 9. 2013.

466 MLYNÁŘ-DUBSKÁ, I.: *Integrationsprobleme der Ostblockflüchtlinge in Österreich*, s. 128.

467 ANO nebo SPÍŠE ANO odpovědělo 63 % dotázaných. Viz Tamtéž, s. 125.

Stejné závěry přinesl i výzkum Margity Urbanek z roku 2009, která porovnávala situaci uprchlíků z ČSSR se situací českých migrantů, kteří do Rakouska přicházeli po roce 1989. I ona zmiňuje počáteční těžkosti, kterými si museli jak uprchlíci, tak migranti z ČSSR a následně České republiky projít, ale dodala, že se jejich stupeň začlenění prohluboval s délkou pobytu v zemi a koncem druhého tisíciletí se již v Rakousku cítili doma.⁴⁶⁸ Změnila se ovšem i situace v Rakousku, a především v samotném Československu. Země, ze které se po pádu železné opony staly dva samostatné demokratické státy, se otevřela světu a začlenila se do západních struktur NATO a EU. Obě společnosti – česká a rakouská – se po letech odloučení sobě opět vzájemně přiblížily. Léta nezájmu postupně vystřídala spolupráce.⁴⁶⁹

5.4.2 Švýcarsko

Rovněž českoslovenští uprchlíci, kteří si ke svému životu zvolili Švýcarsko, se postupem času s novým prostředím sžili natolik, že se alpská země stala jejich novým domovem. Vedla k tomu stejně dlouhá a mnohdy nesnadná cesta, jakou museli projít i uprchlíci v Rakousku,⁴⁷⁰ ale na jejím konci byla úspěšná integrace do švýcarské společnosti. Z úst narátorů zaznívalo často vyjádření vděku za možnosti, které jim Švýcarsko – jeho vláda i celá společnost – v počátcích poskytlo. Také zde došlo k prolnutí několika pozitivních aspektů, kterými byl posrpnový exil charakteristický – ekonomický boom a s ním spojené pracovní možnosti, solidarita majoritní společnosti i vysoká motivace nově příchozích se začlenit. Po letech strávených ve švýcarském prostředí se ztotožnila s hostitelskou zemí a její společností převážná část bývalých uprchlíků. Nejvýstižněji situaci charakterizoval narátor Petr Chour, který si uvědomil při první návštěvě Československa po pádu železné opony, že doma je pro něj a jeho rodinu již ve Švýcarsku:

„První dojem [při první návštěvě Československa, pozn. autora], který jsme nabyli, byl zápach ze spáleného hnědého uhlí, který nás praštil do nosu. Celkem rychle se nám všechno vybavilo. Co se týče dokladů, tak jsem zašel na – ještě tehdy – národní výbor, kde si udělali kopie. A na těch našich kmenových kartách bylo napsáno: EMIGRACE. Předtím než se začalo nahrávat, když jsme se spolu bavili, tak jste se ptal, jak vnímáme domov a kde je. Ten pocit byl právě taky spojen s první návštěvou. Do té doby jsem se nedokázal zařadit, jestli jsem doma tady, nebo tam. Faktem je, že jsme sem přišli poměrně mladí, narodily se nám tady děti. Ty děti tím pádem vyrůstaly tady. A po té první návštěvě jsem věděl, že doma jsem teda ve Švýcarsku. Uvědomil jsem si,

468 URBANEK, M.: *Tschechische Flucht- und Arbeitsmigranten in Österreich*, s. 276.

469 Srovnej: URBANEK, M.: *Tschechische Flucht- und Arbeitsmigranten in Österreich*, s. 279. O opětovném navázání kontaktů svědčí i Dolnorakouská zemská výstava a k ní vydaný katalog. Viz KARNER, S. – STEHLÍK, M. (eds.): *Česko. Rakousko. Rozdělení – odloučení – spojení*, s. 130.

470 O očekáváních švýcarské společnosti a „psychické zátěži“, kterou zažívali uprchlíci v počátcích nového života ve Švýcarsku, se zmiňuje i studie Christopa Spätiho: BANKI, Ch. – SPÄTI, Ch.: *Ungaren, Tibeter, Tschechen und Slowaken*, s. 407–408.

*že těch 20 let způsobilo, že se mentálně cítím doma tady, i když naprosto nezavrhuji svůj původ, to rozhodně ne. Faktem taky je, že do Čech jezdíme každý rok a že tam jezdíme rádi. Strávili jsme tam několik dovolených, ale doma jsme tady.*⁴⁷¹

I v případě Čechů, kteří přišli do země po roce 1968, se mohu opřít o závěry průzkumů odborníků, kteří se zabývali jejich integrací a současným životem. Renate Rendl uvádí, že celých 90 % dřívějších československých uprchlíků je podle sociologických měřítek ve švýcarské společnosti dobře integrováno. Také naprostá většina samotných Čechů a Slováků (téměř 82 %) uvedla v dotazníkovém šetření v první polovině devadesátých let, že jsou se svým životem a pracovním postavením ve Švýcarsku „spokojeni“, či „velmi spokojeni“.⁴⁷² Ještě vyšší číslo uvádí sociologická studie, kterou koncem devadesátých let provedla Lenka Kosová a která byla zveřejněna v knize *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*.⁴⁷³ V ní na otázku: Jak se ve Švýcarsku cítíte?, odpovědělo celkem 89,8 % dotázaných „velmi dobře“, či jsem „velku spokojený“.⁴⁷⁴ K uvedené statistice připojuji pasáž z nahraného rozhovoru s bývalou špičkovou tenistkou žijící v Ženevě, členkou slavné rodiny Koželuhů, Hanou Sládkovou-Koželuhovou:

*„Já mám Ženevu a Švýcarsko velice ráda z toho důvodu, že tady je pořádek. To člověk musí ocenit, že tento stát funguje. Taky z toho důvodu, že 700 let neměli žádnou válku. Charakter Švýcarů je jiný než český. Hodně Čechů, myslím ty curyšské, si myslí, že se Švýcary není žádná legrace [smích]. To tak slychávám od těch, kteří se tam usadili. To víte, takto oni to říkají, ale ve skutečnosti jsou rádi. Já myslím, že nikdo [od nich, pozn. autora] se nechce vrátit.“*⁴⁷⁵

Tvrzení o nezájmu bývalých uprchlíků z Československa se vracet do země, kterou museli po invazi vojsk Varšavské smlouvy z nejrůznějších důvodů opustit, potvrzuje i zmíněná sociologická studie Lenky Kosové. Podle jejího zjištění uvažovalo po roce 1989 o návratu jen 16,5 % dotázaných. Ostatní, kteří nehodlali Švýcarsko opustit, zmiňovali jako důvody, dobu života ve Švýcarsku, jež byla v mnoha případech delší než doba prožitá v původní vlasti, dále pak nevoli měnit povolání, existenci kvalitního sociálního, zdravotního a duchodového zabezpečení ve Švýcarsku, přátelské vztahy, ale i nechuť začínat v České republice znovu od nuly. Důležitým

471 Soukromý archiv autora, rozhovor s Petrem Chourem, Zuchwil 21. 8. 2014.

472 RENDL, R.: *Die Integration der politischen Flüchtlinge aus der Tschechoslowakei in der Schweiz seit 1968*, s. 250.

473 KOSOVÁ, L.: *Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku*, s. 101–107.

474 Přesně 65,8 % respondentů (26 mužů a 26 žen) označilo odpověď: „Cítím se zde velmi dobře, zvykl jsem si.“ Dalších 24 % respondentů (7 žen a 12 mužů) zaškrtnulo: „Opravdu dobře se cítím jen v některých oblastech života, jsem zde však vcelku spokojený.“ Více Kosová, L.: *Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku*, s. 107.

475 Soukromý archiv autora, rozhovor s Hanou Sládkovou-Koželuhovou, Ženeva 16. 8. 2014.

faktorem byla i skutečnost, že jejich děti a vnoučata žily celý život ve Švýcarsku a měly zde svůj domov.⁴⁷⁶

5.4.3 Komparace

U posrpnových uprchlíků došlo, po mnoha letech strávených mimo hranice původní vlasti, k výrazné identifikační integraci s hostitelskými zeměmi. Obdobné výsledky potvrzující výrazné začlenění dřívějších uprchlíků přinesly rovněž sociologické průzkumy uskutečněné mezi nimi v Rakousku a Švýcarsku po pádu železné opony. Pouze malý zlomek bývalých „československých“ uprchlíků uvažoval o návratu do bývalé vlasti po tamější změně režimu. Naopak většina z nich byla se svým dosavadním životem v Rakousku či Švýcarsku spokojena, což potvrzovaly nejen vědecké průzkumy, ale i naprostá většina mnou oslovených narátorů. Právě jejich cenná svědectví dokládají, nakolik se tito lidé úspěšně identifikovali s novou zemí. Jinými slovy máme v představených naracích zachycenu změnu celé jedné sociální skupiny – proměnu bývalých uprchlíků v rakouské, anebo švýcarské občany. Cesta k ní nebyla vždy snadná a zvláště začátky byly obtížné, ale na jejím konci bylo vytvoření nového domova. Ať již v Rakousku, nebo Švýcarsku.

5.5 „Navrátilci“

Popis integračního procesu by nebyl kompletní, kdybych opomněl významnou skupinu těch, kteří se z nejrůznějších důvodů rozhodli pro návrat do Československa. V této podkapitole analyzuji příčiny, které je k tomuto kroku vedly, a rovněž následky, jež návrat dotyčným přinášel. Vycházím přitom z několika studií věnovaných této problematice⁴⁷⁷ a především pak z archivu státního orgánu, který se touto problematikou soustavně zabýval – a tím byla československá Státní bezpečnost.⁴⁷⁸ Ta měla pro tuto skupinu vyhrazeno označení „navrátilci“. Po příjezdu do země je bylo třeba slovníkem Státní bezpečnosti „vytěžit“ a případně získat ke spolupráci. Na rozboru několika případů si ukážeme, jak nelehké bylo učinit krok za železnou oponu, který byl především krokem do neznáma. Odchod do exilu byl vždy spojený s velkou psychickou zátěží, kterou ne každý dokázal unést. Při psaní této

476 KOSOVÁ, L.: *Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku*, s. 106.

477 Ivica Bumová problematice tzv. navrátilců věnovala závěrečnou kapitolu svého příspěvku. Viz BUMOVÁ, I.: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963–1983 (s dôrazom na Západoslovenský kraj)*, s. 67–71. O navrátilcích pojednává i část knihy: BROUČEK, S. – GRULICH, T.: *Domáci postoje k zahraničným Čechům v novodobých dejinách (1918–2008)*, s. 124–128.

478 Navrátilci neboli osobami, které se z nejrůznějších důvodů rozhodly vrátit zpět do ČSSR, se zabývala II. správa Federální správy Zpravodajských služeb FMV.

kapitoly ustoupila komparativní metoda obsahové analýze archivních pramenů, které zachytily konkrétní případy lidí, kterým se sen o svobodném životě na Západě proměnil v noční můru.

5.5.1 Návraty z exilu před rokem 1968

Odchody československých občanů přes hranice dále na Západ zaměstnávaly bezpečnostní orgány země nedlouho po únorovém převratu v roce 1948. Vedle úsilí zamezit možnému útěku Čechů a Slováků do zahraničí stavbou neproniknutelné hraniční bariéry, v některých místech zaminované a hlídané pohraniční stráží, se vedoucí činitelé státu a komunistické strany snažili přesvědčit uprchlíky k návratu zpět do Československa. Periodicky se opakovaly amnestie prezidenta republiky (první byla vyhlášena 9. května 1955), které umožňovaly beztrestný návrat lidem pobývajícím nedovoleně v cizině, na něž se za „nepovolené opuštění republiky“ vztahoval trest na základě § 109 trestního zákona. První amnestie využilo 1 169 osob, další v roce 1960 již pouze 355 a amnestie v roce 1965 dokonce jen 69 osob.⁴⁷⁹ Jednalo se převážně o pouňorové exulanty, kteří uváděli jako důvod k návratu nejčastěji touhu po ztracené vlasti, či prosbu o jejich návrat ze strany některého člena rodiny, který zůstal v Československu.

Zajímavé informace přináší příloha k tzv. denní svodce Hlavní správy Státní bezpečnosti z 20. června 1968, která shrnovala situaci tzv. navrátilců za rok 1967.⁴⁸⁰ Zpráva uvádí, že po uvolnění pravidel pro turistický ruch v roce 1963 uprchlo ze socialistické republiky 7 532 občanů, z nichž většina zneužila povolené cesty do zahraničí, zbývající (12 %) přešli nelegálně československou státní hranici. Podle zprávy se v roce 1967 vrátilo zpět 202 osob.⁴⁸¹ Jejich důvody k návratu uvedené v této denní svodce se do značné míry shodují s důvody návratu posrpnových uprchlíků a vypovídají o tom, jak byl pro mnohé náročný odchod do exilu a život v nové zemi – a to i v případě vstřícného přístupu hostitelských zemí.

479 BROUČEK, S. – GRULICH, T.: *Domácí postoje k zahraničním Čechům v novodobých dějinách (1918–2008)*, s. 124.

480 Tzv. denní svodky byly každodenní informace dodávané Hlavní správou StB nadřízeným složkám – ministři vnitra, jeho náměstkovi, náměstkovi pro řízení Státní bezpečnosti, stejně jako náčelníkům operativních správ StB a sovětským poradcům: *Denní svodka č. 132, 20. 6. 1968* [online]. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/uvod/srpen-1968/denni-svodky-hlavni-spravy-stb> [cit. 18-05-2017].

481 Z nich bylo 127 české, 59 slovenské a 10 německé národnosti. Zbytek spadl do kategorie „jiné“.

Tabulka 6: Důvody návratu uprchlíků do vlasti⁴⁸²

Rodinné důvody	80 osob
Stesk po domově	49 osob
Neuplatnění v zahraničí	17 osob
Nespokojenost v zahraničí	13 osob
Nemoc	7 osob
Stáří	1 osoba

Nejčastější odpovědí na otázku zjišťující pohnutky k návratu byly rodinné důvody a dále stesk po domově. Třicet osob rovněž uvedlo nemožnost uplatnění a nespokojenost v zahraničí.⁴⁸³ Většina z tzv. navrátilců (171 osob) pobývala v zahraničí „nepovoleně“ jen necelý rok. Za tu dobu, kterou obvykle trávili v jednom z uprchlických táborů v západní Evropě, je opakovaně vyslyšali příslušníci zahraničních tajných služeb (nejčastěji z USA, SRN, Rakouska a Itálie), zajímající se především o informace vojenského a obchodního charakteru.⁴⁸⁴ Výše uvedené dokládá, jakým tlakům museli uprchlíci během prvních týdnů v exilu čelit. Vědomí, že již možná nikdy nespatří rodinu, která zůstala v Československu, stesk po domově i nepříznivé prostředí uprchlického tábora s působností cizích tajných služeb musely na část příchozích po psychické stránce působit zdrcujícím dojmem.

5.5.2 Návraty po srpnu 1968

Neustávající mnohatisícová uprchlická vlna přiměla po Dubčekově pádu nové stranické vedení k jednání. Již zmíněná amnestie prezidenta republiky z 27. května 1969 se vztahovala výhradně na trestný čin nepovoleného opuštění republiky. Trestní řízení nemělo být zahajováno proti osobám, které se „do 15. září 1969 vrátí na území ČSSR nebo si do té doby zlegalizují pobyt [v zahraničí, pozn. autora]“.⁴⁸⁵ Možnost legalizování pobytu v zahraničí se přitom ukázala na základě dalšího usnesení federální vlády č. 266 z 6. října 1969 jako nereálná, protože vystěhování mělo být povolováno jen za účelem sloučení rodin, z důvodu manželství s cizincem či pro vystěhování důchodců nebo ve zvláštních případech. Amnestie prezidenta využilo z posrpnových uprchlíků nejprve 565 osob. V sedmdesátých letech měl potom počet tzv. navrátilců, jak jej registrovaly československé úřady, klesají tendenci.

482 Viz Denní svodka čís. 132, s. 4. 20. 6. 1968 [online]. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/uvod/srpen-1968/denni-svodky-hlavni-spravy-stb> [cit. 18-05-2017].

483 Více viz tamtéž.

484 Četnost provedených výslechů i délka nuceného pobytu v táboře (pokud v něm dotčený vůbec pobýval) se u jednotlivých posrpnových emigrantů lišily.

485 RYCHLÍK, J.: *Na západ je cesta dlouhá*, s. 8.

V roce 1971 se jednalo o 740 osob, o rok později to bylo 637.⁴⁸⁶ Pražské vedení v čele s Gustávem Husákem se pokusilo trend zvrátit, a ještě jednou přimět „emigranty“ k návratu do vlasti novou prezidentskou amnestií, vyhlášenou 25. února 1973. Ani ta však úspěch nepřinesla. Státní bezpečnost přičítala neúspěch obou amnestií vlivu „buržoazní propagandy“, která prý tendenčně vykreslovala poměry v Československu. Vinu podle ní také nesla místní „emigrantská centra“, která uprchlíky od návratu odrazovala. Až na dalším místě byl uváděn fakt, že si posrpnoví uprchlíci vybudovali v cizině sociální postavení a založili rodiny.⁴⁸⁷ Jistě se na malém počtu návratů zpět do Československa projevil i vstřícný přístup hostitelských zemí a solidarita západních společností s posrpnovými uprchlíky, kteří byli (zvláště ve Švýcarsku) považováni za hrdinné bojovníky za svobodu.

I když tzv. navrátilci představovali zlomek z celkového počtu posrpnových exulantů, přece jen se jednalo o stovky osob. Ti, kteří se vrátili, uváděli do značné míry obdobné důvody pro návrat, jaké stály v analýze tzv. navrátilců ve zprávě Státní bezpečnosti z června 1968. Převažovaly rodinné důvody, stesk po rodičích, příbuzných, známých či přátelích, kteří zůstali v Československu a které již uprchlíci nemuseli nikdy spatřit. Vědomí nevratného zprětrhání rodinných i přátelských vazeb mělo na exulanty velmi negativní psychický dopad v prvních měsících po příjezdu do hostitelské země. Když se k tomu přidal pobyt v uprchlickém táboře se striktním režimem, nejisté vyhlídky do budoucnosti, neznalost prostředí a jazyka dané společnosti, a navíc výsledky cizích tajných služeb, nebylo divu, že řada uprchlíků zatoužila po návratu. A to i navzdory postihům, které jim hrozily.

Značná část československých uprchlíků před i po srpnu 1968 prošla pobytem v přeplněném uprchlickém táboře Traiskirchen v Rakousku, který pro exulanty představoval náročnou počáteční zkoušku. Státní bezpečnost uvnitř udržovala tzv. agenturní síť a měla o jeho chodu podrobné informace. Tábor byl nepřetržitě hlídáný táborovou policií a ti, kteří žádali o politický azyl, byli zařazeni do karantény I. stupně, která měla přísný režim, v níž museli dodržovat přísný řád. Příchozí během ní byli podrobováni výslechům, měli značně omezený pohyb a nebyly jim povolovány ani návštěvy příbuzných. Po podrobných výsleších následovala karanténa II. stupně, která byla volnější a uprchlíci se v ní mohli pohybovat ve větším vyhrazeném prostoru. Návštěvy zde již byly povoleny. Až po třech či čtyřech týdnech, pokud dotyční získali politický azyl, byli přeřazeni do volnějšího tábora, kde měli týden zabezpečený bezplatný pobyt, zároveň si ale museli hledat zaměstnání přes pracovní úřad v nedalekém Badenu u Vídně.⁴⁸⁸

486 BUMOVÁ, I.: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963–1983 (s dôrazom na Západoslóvenský kraj)*, s. 68.

487 Tamtéž.

488 Více informací o režimu v táboře: tamtéž, s. 46–47.

Pro řadu uprchlíků z Československa se jednalo o tvrdou konfrontaci reality s představami, se kterými do exilu odcházeli. V Archivu bezpečnostních složek je dochován zápis výpovědi doktorky Evy K.,⁴⁸⁹ bývalé asistentky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, která v srpnu 1977 vyjela do Itálie na mezinárodní lingvistickou školu. Když se jí během zpáteční cesty při návštěvě Vídně udělalo podle jejich vlastních slov nevolno, byla odvezena dvěma „československými emigrantkami“ na ošetření právě do tábora Traiskirchen, kde se na jejich doporučení rozhodla požádat o politický azyl. Nicméně podmínky v táboře byly těžké, a jak později zjistila, vyhlídky na uplatnění v oboru na západních univerzitách velmi malé. Zápis dále pokračuje: „V táboře jsem také byla ve velmi špatném zdravotním stavu, nervovém stavu, protože do ČSSR jsem se bála vrátit a v zahraničí jsem neviděla žádné valné vyhlídky do budoucnosti, tak jsem se rozhodla spáchat sebevraždu.“⁴⁹⁰ Po spolykání „asi sta prášků Dizercinu“ byla ohrožena na životě, ale zachránila ji rychlá lékařská pomoc. Dalšíh pět týdnů ovšem strávila v nemocnici. V té době již za ní přijel její otec, který také uprchl z Československa a pobýval v Bad Kreuzenu. Společně se pak rozhodli pro návrat zpět do vlasti. V Rakousku podle zápisu o výslechu pobývali necelý rok, do května 1978.

Ovšem ani po návratu zpět do Československa to pro bývalé uprchlíky nebylo lehké. Státní bezpečnost se specializovala právě na tyto občany – od zpětného překročení státní hranice byli pod její neustálou kontrolou. Tím, že porušili zákon o nepovoleném opuštění republiky, mohli být vystaveni trestnímu stíhání. Pokud navíc vypověděli zahraničním tajným službám citlivé informace, které spadaly pod státní tajemství, mohli být souzeni i za vlastizradu, což mohlo vést až k patnáctiletému odnětí svobody, či dokonce trestu smrti (podle § 91 sbírky zákonů č. 140/ 1961). Kvůli těmto skutečnostem byli snadno vydíratelní. Státní bezpečnost je pak kromě tzv. vytěžování, tedy podrobného získávání informací o jejich činnosti v zahraničí, získávala pro spolupráci či využívala v rámci „preventivně-výchovných opatření“ v médiích jako propagandu namířenou proti emigraci.⁴⁹¹ Exil tak byl pro uprchlíky především velkým riskem s mnoha neznámými.

Pod psychickým tlakem se ocitla naprostá většina těch, kteří měli odvahu tento krok učinit. Stanislav Adámek, který odešel do rakouského exilu v osmdesátých letech, v rozhovoru zdůraznil, jak tvrdá byla pro nově příchozí předtím neznámá realita a jakou zatěžkávací zkoušku představoval exil pro mnohé partnerské vztahy i manželství:

489 Celé jméno kvůli ochraně osobních údajů neuvedeno.

490 ABS, fond: Objektové svazky – České Budějovice, arch. č. OB-431 České Budějovice, sv. 3. *Navrátilci*.

491 Srov. BUMOVÁ, I.: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963–1983 (s dôrazom na Západoslóvenský kraj)*, s. 70.

„Ještě k těm osmdesátým letům. Tady byla naprosto rozloženost té emigrace. Každá fáze měla svoje problémy. V těch osmdesátých letech se skoro všichni se všemi rozešli. Nejen [exilové, pozn. autora] skupiny, ale i manželé. Přišla manželka s manželem s představou, že tady bude jiný svět a budou se tady mít lépe, a během jednoho roku zjistila, že to nebude tak jednoduché a že se tady člověk musí za všechno prát. Snad ještě více než za toho tzv. komunismu. 90 % vztahů se rozpadlo. [...] A ty důvody naprosto chápu. Průměrný emigrant v těch osmdesátých letech byl ten, který vnímal Západ a Rakousko jako ‚zlatý‘. My si tady můžeme v Československu našetřit maximálně 10 000 korun, ale tam to bude lepší. A pak najednou přijdeš s ‚holou prdelí‘ do Traiskirchenu, což je skutečný lágr, a najednou vystřízlivíš. Vidíš, že tam nic není a ty jsi naprosto nahý člověk. Pak máš manželku, které jsi nasliboval zlatý Západ, a je konec. Neznám vztah, který by se na základě emigrace nezhroutil. A to jich znám desítky.“⁴⁹²

Uvedené zkrácené názory na život na Západě a šok po příjezdu byly do značné míry způsobeny velmi omezenými možnostmi cestovat za železnou oponu a poznat tamní vyšší životní úroveň. Kvůli těmto představám mohl být pro uprchlíky integrační proces složitější a psychicky náročnější.⁴⁹³ Řada autorů zabývajících se psychologickými aspekty exilu poukazovala na jeho značnou emocionální a psychickou náročnost, s níž se museli všichni uprchlíci v novém prostředí vypořádat.⁴⁹⁴ Integrační proces, během kterého docházelo k přejímání nových zvyků a postojů majoritní společnosti, byl nezdědka provázen zvýšeným stresem i citovou zátěží. K velmi častým emocím, které uprchlíci zažívali, patřily strach, nejistota a obavy z neznámého či pocitu viny kvůli tomu, že opustili své blízké a známé. Vždy záleželo na konkrétním jedinci a jeho síle osobnosti (tzv. *coping capability*), jak se s danou zátěží vyrovnal. Například narátorka Dana Linhartová vzpomínala, jak museli s manželem omezit počátkem sedmdesátých let kontakty s dalšími uprchlíky, protože to pro ně bylo psychicky náročné:

„[...] my jsme ty kontakty [s Čechy, pozn. tazatele] taky trochu omezili – ty ženy začaly vždy naříkat [napodobuje nářek]: Já jsem tam nechala maminku! Já jsem tam nechala toho a toho. Vždyť já tam nemůžu! My jsme si to nijak nepřipouštěli. [...] Takže my jsme styk s Čechy z těchto důvodů omezili, protože jsme si říkali, že tohle nás nepřivede dál, spíš nás to strhává zpátky. A už jsme měli kontakty s domácími [Švýcary, pozn. tazatele].“⁴⁹⁵

492 Soukromý archiv autora, rozhovor se Stanislavem Adámkem, Vídeň 14. 7. 2013.

493 O psychologických aspektech komunistického režimu v Československu viz KABÁT, Jindřich: *Psychologie komunismu*. Praha 2011.

494 Vedle již zmíněných studií Ireny Mlynář-Dubské a Margity Urbanek to byl například i český psychiatri působící v Nizozemí Miroslav Kabela. Viz KABELA, Miroslav: *Vliv emigrace na psychické problémy a choroby českých emigrantů v Nizozemí*. In: Brouček, S. – Hrubý, K. – Měšťan, A. (eds.): *Emigrace a exil jako způsob života. II. symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu*. Praha 2001, s. 32–50; nebo KABELA, Miroslav: *Psychické problémy migrantů*. In: Hrubý, K. – Brouček, S. (eds.): *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu* 29.–30. června 1998. Praha 2000, s. 112–123.

495 Soukromý archiv autora, rozhovor s Danou Linhartovou, Blansko 17. 4. 2013.

Některí z příchozích se snažili tyto negativní faktory překonat „totální identifikací“⁴⁹⁶ s novým prostředím, jak již bylo zmíněno v jedné z předcházejících podkapitol (5.2.2). U dalších mohlo zase docházet k tzv. ambivalenci neboli problémům loajality ke staré a nové vlasti. Nežádka se po čase dostavovaly pocity ztráty a nostalgie. Přitom tyto problémy mohly přerůst až ve vážné duševní poruchy a nemoci. Mezi uprchlíky byly zaznamenány i případy osob trpících depresemi i schizofrenií.⁴⁹⁷ Je zřejmé, že emigrace, respektive odchod do exilu před rokem 1989, nebyla pro každého a vyžadovala, kromě ochoty se adaptovat na nové prostředí, i notnou dávku odvahy.

5.6 Význam solidarity

V této kapitole, která se věnovala komparaci posrpnového exilu v Rakousku a Švýcarsku, byly analyzovány archivní i orálněhistorické prameny z hlediska teoretické koncepce integrace představené Friedrichem Heckmannem a Dominiquem Schnapperem. Tato teorie, která dělila integrační proces do čtyř navzájem propojených kategorií: na integraci strukturální, kulturní, sociální a identifikační, poskytovala prostor pro detailní rozbor jednotlivých jevů – od solidarity hostitelských zemí až po vytváření pocitu domova bývalými uprchlíky. Hlavní rámec analýzy přitom tvořila stanovená hypotéza:

Důvodem úspěšného začlenění většiny posrpnových uprchlíků do rakouské a švýcarské společnosti bylo především velmi vstřícné přijetí v obou hostitelských zemích a velká míra solidarity jejich obyvatel s nově příchozími (podle teorie Jeffreyho C. Alexandera). Tato solidarita následně umožnila snadnější identifikaci uprchlíků s hostitelskou zemí.

Integrační proces posrpnových uprchlíků v obou hostitelských zemích, Švýcarsku a Rakousku, obsahoval řadu shodných prvků. Každá z těchto zemí na konci „československé krize“ v říjnu 1969 udělila na základě Ženevské konvence politický azyl téměř 12 000 občanů z Československa a obě se snažily pro začlenění uprchlíků do většinové společnosti učinit maximum možného. Spolu s politickým azylem obdrželi nově příchozí i řadu výhod – byly jim poskytnuty základní ubytování, právní dokumenty (např. uprchlický pas), finanční podpora a pomoc se zprostředkováním zaměstnání. Pro Švýcarsko a jeho vládu bylo co nejrychlejší zaměstnání uprchlíků naprostou prioritou, jak dokládají prameny ze Spolkového archivu v Bernu. Uprchlíkovou vlnu po 21. srpnu 1968 navíc provázelo několik faktorů př-

496 KABELA, M.: *Psychické problémy migrantů*, s. 120.

497 Tamtéž, s. 121.

znivých pro následnou integraci. Koncem šedesátých 20. století se většina západních zemí nacházela v období ekonomické konjunktury a existovala v nich velká poptávka po pracovní síle. Přitom právě mezi posrpnovými uprchlíky převažovali mladí lidé, z nichž většina měla ukončené středoškolské vzdělání, a bylo mezi nimi i velké procento odborníků – inženýrů, lékařů a vědců. Největší překážkou pro ně byla neznalost jazyka, kterou ovšem – i díky možnosti během několika dnů nebo maximálně týdnů začít pracovat – v relativně krátké době většina z nich překonala.

Získání statusu uprchlíka spojené se základním existenčním zajištěním znamenalo zásadní odrazový můstek v následném integračním procesu. Jak rostla socioekonomická úroveň dřívějších uprchlíků, zvyšovalo se i jejich zapojení do života majoritních společností. Ze sociologických průzkumů uskutečněných mezi nimi koncem osmdesátých let a začátkem devadesátých let bylo zřejmé, že se obě skupiny začlenily do hostitelských společností, a to nejen v rámci integrace strukturální, ale i po stránce sociální a především identifikační. Záleželo vždy na konkrétním jedinci, jeho osobní historii, vzdělání a věku, jakým způsobem tento proces probíhal. Ovšem za téměř padesát let života v zahraničí si již vytvořila naprostá většina posrpnových uprchlíků v Rakousku nebo Švýcarsku řadu přátel a silný pocit souvátlosti s novou vlastí. Cítili se být plnoprávními občany dané země a o trvalém návratu po sametové revoluci v roce 1989 uvažovali jen výjimečně. Navíc jejich děti, které jsou dnes již dospělé, se plně identifikovaly se zeměmi, které poskytly jejich rodičům vhodné podmínky k životu.

V základu takto úspěšné integrace stál dle mého názoru, kromě výše zmíněných sociálních a ekonomických faktorů, také jev, na který se tato kapitola soustřeďuje – solidarita. Obě země, Rakousko i Švýcarsko, zaplavila obrovská vlna solidarity vůči „hrdinným Čechoslovákům“, kteří po letech diktatury zatoužili po svobodě a byli o ni připraveni brutálním vpádem „spřátelených“ armád Varšavské smlouvy. Právě princip solidarity, založený na ztotožnění se „s těžce zkoušeným lidem“, jak praví prameny, uvolnil celou řadu bariér a umožnil tisícům posrpnových uprchlíků získat politický azyl, zaměstnání, přístup ke vzdělání a později i státní občanství. Mohli tak začít důstojně nový život za hranicemi své původní vlasti. Byla to solidarita obou společností s posrpnovými uprchlíky, která jim umožnila stát se součástí rakouského a švýcarského „my“.